

Срђан Марловић*

ТРАГАЊЕ ЗА ИЗГУБЉЕНОМ ЦЕЛОВИТОШЋУ ДВОРСКОГ КОМПЛЕКСА У БЕОГРАДУ

Апстракт

Нови београдски Двор, чија је изградња започела 1881. године, никада није довршен. Оригиналан пројекат је током протеклих деценија изгубљен. Како је изгледао цео ансамбл, који је пројектовао архитект Александар Бугарски, остала је непознаница. Од оригиналног пројекта је изведена само трећина, зграда Старог двора, једини траг који води ово истраживање. Тема овог рада је трагање за изгубљеном целовитошћу дворског комплекса и осветљавање значаја који ова идеја има како у микроамбијенту тако и у ширим београдским просторима.

Кључне речи

Дворски комплекс у Београду, Стари двор у Београду, Нови двор у Београду, Александар Бугарски, изгубљена целовитост, регенерација, реконструкција.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Тема овог рада је амбијентална целина дворског комплекса у Београду. У њему ће бити изложени погледи и ставови о потенцијалима тог, за Београд изузетно важног амбијента. Сврха ове анализе је да се истакне значај поменутог комплекса и подстакне размишљање о том, још увек недовршеном и недореченом вредном градском ентеријеру. У првом делу ће бити изложене чињенице о самој идеји изградње двора, о историјским околностима под којима се та структура (структуре) развијала. Биће

речи о њеним стилским карактеристикама и архитектонској трансформацији, у свим фазама њеног развоја. У другом делу ће бити дат осврт на дворске комплексе у актуелним европским краљевинама, или краљевинама које су замрле у прошлом веку, чије су палате сазидане у времену када је подизан и београдски двор (средина XIX до почетка XX века). У трећем делу ће бити речи о потенцијалима простора београдског двора и о могућој интерпретацији изворне идеје архитекта Александра Бугарског, чији су оригинални планови дворског комплекса заувек изгубљени.

* Срђан Марловић, архитект, Београд/Херцег Нови.

УВОД

Значајну улогу при стварању слике простора има и познавање његовог историјског контекста и околности у којима је настајао. Питање које се у нашој средини увек поставља јесте колико уопште постоји традиција грађења у градовима, као и искуство које ће успешно одговорити на проблеме урбане морфологије. Недостатак искуства у решавању крупних архитектонско-урбанистичких проблема у Београду условио је низ збуњујућих и недовршених амбијената. Изузетно је много контрадикција, често као последица социјално-политичке ситуације, која је директно утицала и на начин изграђивања града. То је условило чињеницу да Београд има све елементе које једна престоница треба да има, али њихова просторна дистрибуција, при том, не одговара њиховом значају. Репрезентативне структуре града су углавном спонтано ницале и тек по изградњи се стварао, у урбанистичком смислу, просторни оквир за њихову адекватну егзистенцију. Веома су ретки случајеви да је избор локације за репрезентативна здања последица дубље урбанистичке анализе (недовршене осе, јавни објекти на погрешним местима, као и они на адекватним локацијама, али са погрешном оријентацијом). Један од таквих простора јесте амбијент главне градске осе, амбијент у и око улице Краља Милана.

Смештен између вечитих градских проблема, Трга Славија и Теразија, тај простор је, са снажним фокусним тачкама, као што су данашња Савезна скупштина, дворски комплекс и црква Светог Марка, претендовао да постане најрепрезентативнији градски амбијент. У оквиру те амбијенталне целине, временом су се формирали дијаметрално различити простори, који са собом носе специфичну атмосферу и представљају велику

вредност градског амбијента данашњег Београда. То су, пре свега, Андрићев венац, раскрсница Лондон, Пионирски парк, парк Мањеж и Цветни трг. Структуре које доминирају су палата Албанија, дворски комплекс, Студентски културни центар, зграда Југословенског драмског позоришта, палата Београд, а у дну осе и по бочним прдорима – храм Светог Саве и Савезна скупштина.

О ауторима Дворског комплекса

Данашњи дворски комплекс у Београду није дело само једног архитекта. Пројекат Старог двора је дело истакнутог београдског архитекта Александра Бугарског, док је пројекат Новог двора урадио архитект Стојан Тителбах.

Александар Бугарски је рођен у граду Еперејсу (данашњи Прешов у Словачкој) 1835. године, у породици инжењера Јована Бугарског. Од најранијег узраста је почeo да показује интересовање за инжењерство и градитељство. Породица Јована Бугарског се 1842. године сели у Нови Сад, у којем Александар завршава основну и средњу школу. По завршетку студија у Пешти, одлази у Аустрију, где ради на пројектима стамбених и угоститељских објеката. Свој стваралачки опус у матици започиње 1867. године, када је прешао у Београд и запослио се у Министарству грађевина. Радећи као архитект у том министарству, бавио се пројектовањем јавних грађевина и пројектовањем декора улица и зграда поводом разних свечаности. Велики део његовог опуса чине пословне зграде у Београду, али и у другим градовима Србије. Изабран је за члана Српског ученог друштва 1869. године. У том периоду пројектује своја најзначајнија остварења, да би 1889. године, због заслуга у области архитектонског стваралаштва, био

одликован орденом Светог Саве. Пензионисан је 1890. године, као инспектор Архитектонског одељења Министарства грађевина. Умро је у Београду, годину дана касније.

Архитектонски опус Александра Бугарског је веома широк. Данас се о његовом стваралаштву, нажалост, веома мало зна. Највећи број његових остварења су приватне зграде стамбено-пословног карактера. Неке од њих данас више не постоје (нпр. Делинијева апотека на Зеленом венцу, зграде Николе Спасића и Тихомиља Марковића у Кнез Михаиловој бр. 19 и 29). Сачувана здања у Кнез Михаиловој улици, као што су зграда Косте Месаровића у бр. 18, Јована Панђеле у бр. 37, Радована Барловца у бр. 40 и зграда браће Спасић и Рашић у бр. 45, говоре о озбиљним настојањима да се Београд својим изгледом приближи европским престоницама. Бугарски се истичао и на пољу сакралне архитектуре, нарочито црквама у Лозници и Ритопеку, те бројним капелама и надгробним плочама. Према његовим пројектима су сазидане неке од најзначајнијих јавних грађевина у Београду. На првом месту, то је Народно позориште. То капитално здање, које је реминисцирало Миланску скалу, услед бројних адаптација, није сачувано у изворном облику. Од здања јавног карактера, то су гимназија у Неготину и Окружно начелство у Сmederevu, које представља једну од најлепших грађевина те врсте у Србији.

Најзначајније место у архитектонском стваралаштву Бугарског има Стари двор у Београду. У време када је сазидан, носио је име Нови двор, да би се разликовао од суседног Конака, који се тада помињао под именом Стари двор или Стари конак. Садашњи назив се усталio после завршетка изградње данашњег Новог двора. Будући

да кнез, касније краљ Милан, није био у Београду у време када је отпочела градња новог двора, камен темељац је поставио тада четврогодишњи престолонаследник Александар. Интересантни су подаци који говоре о неким, наизглед, небитним детаљима, али који јасно одсликавају ниво урбане културе који је дао замаха престоници нове Краљевине. Наиме, како би било обезбеђено несметано грађење Старог двора, кестенови из дрвореда у улици Краља Милана су премештени на Теразије (где су, у септембру 1883. године, због високих температура, процветали).¹ Опис тока радова на новој палати преноси Светлана В. Недић, према писању Института за историју уметности: „Подизање Старог двора је брзо напредовало током 1881, 1882. да би почетком јуна 1883. године здање већ било под кровом. Орао на куполи је постављен 4. јуна 1883, а једна од круна 22. јула исте године. О унутрашњој декорацији Старог двора бринула се комисија коју су сачињавали пројектант Александар Бугарски, професор Велике школе Михајло Валтровић и декоративни сликар Доменико Д'Andreа. Они су у фебруару боравили у Бечу како би прибавили цртеже за елементе интеријера те их однели у Београд на избор краљу Милану и краљици Наталији“.²

Од септембра 1883. године је у Архитектонском одељењу Министарства грађевина запослен архитект Јован Илкић. Он је претходно радио код професора Ханзена (Hansen) у Бечу. У Београд га је довео краљ Милан, за потребе уређења дворског комплекса. До данас нису познати разлози због којих је Бугарски престао са радом на уређењу дворског комплекса, ни због чега је на његово место постављен Јован Илкић. Илкић је доследно поштовао пројекат Бу-

¹ Недић, В. Светлана. „Из историје старог двора“, *Наслеђе 2*, (Београд, 33ЗСК, 2000), 15.

² Недић, В. Светлана. *Op. cit.*, 15.

гарског, те се утицај његовог рада на београдском дворском комплексу не уочава.

Изградњом Новог двора је руководио архитект Стојан Тителбах, и то здање заузима посебно место у његовом стваралаштву. Нови двор је једино његово дело за које се, до данас, поуздано зна да га је пројектовао као архитект Министарства грађевина. Приликом израде пројекта, Тителбах је морао да води рачуна да његова грађевина у потпуности буде усклађена са постојећом зградом Старог двора. Иако је Тителбах, у форми, постигао прилично велику сличност са зградом Старог двора, она је ипак поседовала одређену дозу оригиналности. Најживља фасада Новог двора је она окренута ка башти, док је један од углова обликован у виду куле са куполом, као пандан угаоном мотиву Старог двора. Нови двор је зидан у периоду 1912-1914. године, а обновљен у периоду 1921-1922, под надзором архитекта Момира Коруновића.

Зграде Старог и Новог двора су претрпеле знатне измене у форми, фасади и ентеријеру 1948. године, када су преправљене, за нове намене, од стране архитеката Милана Минића (Нови двор) и Драгише Брашована (Стари двор).

ПОЛОЖАЈ ДВОРСКОГ КОМПЛЕКСА У ГРАДСКОЈ МАТРИЦИ

Приказ осе у структури града

На основу односа изграђеног и неизграђеног дела земљишта на подручју око дворског комплекса, може се закључити да је реч о централној градској зони. Овај простор је оформљен средином XIX века, на шта, поред фактографије, упућује и форма уличне

мреже. Целу зону одликује ортогонална матрица, са дијагоналом која спаја две битне фокусне тачке (Теразије и будућу Славију). Такво компоновање уличне матрице је једна од најзначајнијих карактеристика урбанизма XIX века. Сам развој Београда, дуж данашње улице Краља Милана, условило је постављање дворског комплекса у зону непосредно уз Теразије, чији је продужетак претендовао да прерасте у најзначајнију градску улицу. И заиста, она данас представља једну од најзначајнијих градских оса, у којој се налази велики број значајних здања скраја XIX и почетка XX века.

У самој улици се могу разликовати четири сегмента. Први је левкасто проширење улице (Теразије), који карактерише уједначена спратност ($\Pi+7/8$) и континуални фронт. Други се протеже до дворског комплекса, који је и даље континуалан, али чија вертикална регулација варира ($\Pi+1-6$). Трећи сегмент се простира до Цветног трга и карактерише га уједначена хоризонтална и вертикална регулација, као и континуалан улични фронт. Последњи сегмент је зона ка Славији, која, поред знатних каскада у висинској регулацији, не поседује у потпуности континуалан улични фронт.

Ситуација из 1834. године

На плану из 1834. године се јасно очитава да је централно место на платоу, на којем се данас налази дворски комплекс, заузимало једно велико здање, окружено малим, помоћним зградама. Била је то Симићева кућа, подигнута на тадашњем крагујевачком друму, далеко од центра града. Зграда је тангирала линију гребена и као таква била препознатљива у слици града. На плану се може видети да ниво изградње

на овој територији није био висок, али да је земљиште било парцелисано.³

Ситуација из 1858. године

По проглашењу потпуне независности Србије, у периоду после Берлинског конгреса, појавила се потребе да српска кнежевска династија добије одговарајући дом, достојан угледа. Најрепрезентативније стамбено здање у Београду је тада била Симићева палата. Она је откупљена и реконструисана за потребе кнежеве резиденције. Како Херберт Вивијен пише, у свом делу *Србија, рај сиромашног човека*, на овом месту се налазила дугачка, ниска, жута грађевина, са много прозора и белим венецијанским ролетнама. На средини зграде се налазило копље за заставу. Кућа је, на први поглед, због нагиба терена, изгледала као да има два спрата, међутим, помнијим посматрањем се уочава да се у приземљу налазе оставе и канцеларије, а да је двор на спрату. Тело зграде је компактно, са два бочна и једним централним ризалитом. У урбанистичком погледу, зграда је заузимала централно место данашњег простора дворског комплекса.⁴ Од 1858. године се у дубини парцеле налазила полуокружна зграда са топовима, која је служила као стража кнежеве гарде.⁵

Лево од главне зграде, налазила се мала зграда, такозвани мали конак, у којем је пребивао кнез Михаило, а уз њу се налазило

неколико мањих зграда, за послугу. Кнез Милош је, о свом трошку, сазидао Мали дворац, за престолонаследника, кнеза Михаила. Он се налазио са десне стране старог конака. По завршетку је био пре-намењен Министарству спољних и унутрашњих послова. Већ се тада уочава идеја да се простор организује као тројчлана композиција. На плановима се може видети да је изградња тог комплекса битно утицала на начин уређења околног простора. Видни су блокови, који су, у истом облику, опстали до данас. На подручју данашњег Андрићевог венца су изграђене појединачне куће, са дубоким парцелама и релативно малом густином изграђености.⁶ Непосредно уз саму парцелу двора, ницала су нова, квалитетнија здања, замењујући трошне кућерке, те се већ тада могло наслутити да ће се на овом потезу формирати једна од главних градских улица. Са досељавањем имућнијих трговаца и грађана, она полако мења свој изглед.

Ситуација из 1884. године

У урбанистичком погледу, у односу на претходни период, до 1884. године су утврђени габарити блокова и постављене парцелација и регулација, које су и данас актуелне.⁷ На Зарићевом плану из 1878. године, уцртани су елементи, границе блока, парцелација и основе објекта.⁸ Поређењем тадашњег стања са данашњим, долази се

³ Фрагмент плана подручја данашњег Андрићевог венца из 1834., „Конзерваторски услови за реконструкцију заштићене зоне Андрићевог венца“, Завод за заштиту споменика града Београда, к. у-16 ззскб.

⁴ Вивијен, Херберт. *Србија, рај сиромашног човека* (Београд, 19. век, репринтовано 1967), 155-196.

⁵ План Београда из 1854, I: 14600, Капетан Кенига (Беч, Ратни архив, ГИ-б 53).

⁶ План из 1854., „Конзерваторски услови за реконструкцију заштићене зоне Андрићевог венца“, Завод за заштиту споменика града Београда, к. у-16 ззскб. На плану

се јасно уочава почетак урбанизације око подручја данашњег дворског комплекса, нарочито уз улицу на источној страни.

⁷ План Београда и вароши из 1875, I: 6000, 1875 (Беч, Ратни архив, ГИ-б 59-4).

⁸ Детаљ плана Београда С. Зарића из 1878 (Београд, 1878). Јасно се може уочити уређена башта на падини која води директно ка централном ризалиту некадашњег Симићевог здања. Дворска парцела је уређена, што се види из детаљно приказане дворске баште ка данашњој улици Краља Милана.

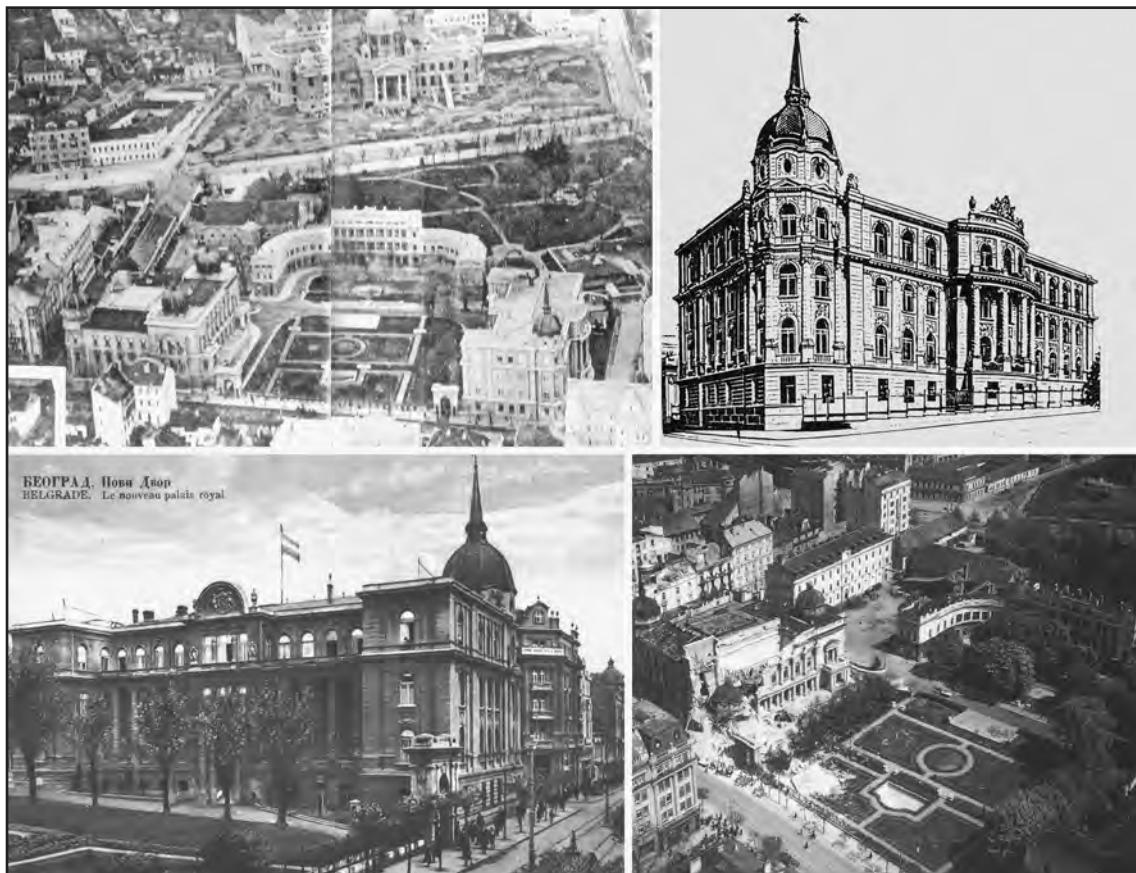
Сл. 1. Приказ структура дворског комплекса у различитим периодима (Стари двор, Стари конак, Двор престолонаследника – бивше Министарство унутрашњих и спољних послова, Дворска стража).

Figure 1. The presentation of the structure of the Royal Palace Block, in different periods (Old Palace, Old Residence, Palace of the Crown Prince – former Ministry of internal and foreign affairs, Palace Guard).

Fig. 1. Présentation de la structure du complexe royal à différentes périodes (l'Ancienne Cour, l'Ancien Palais, le Palais du Prince héritier – ancien Ministère d'intérieur et des affaires étrangères, la Garde du Palais).

до закључка да су у потпуности очуване парцелација и регулација. Дотадашњи двор, Стари конак, у коме је до тада живео кнез

Михаило, кнезу Милану Обреновићу се чинио прескромним. Његова лична склоност ка престижу, као и западњачко образовање,

Сл. 2. Приказ структура дворског комплекса у различитим периодима (Стари двор, Нови двор, Дворска стража).

Figure 2. The presentation of the structure of the Royal Palace Block, in various periods (Old Palace, New Palace, Palace Guard).

Fig. 2. Présentation de la structure du complexe royal à travers les diverses périodes (l'Ancien Palais, le Nouveau Palais, la Garde du Palais).

утицали су на брз почетак радова на изградњи новог двора. Проглашење Србије за краљевину само је убрзало процес изградње двора. Година 1884. се помиње као година завршетка радова на изградњи Новог двора.⁹ Пројектант и руководилац изградње је био Александар Бугарски, аутор неколико здања од националног значаја Србији. Стари двор је представљао само једно крило будућег великог двора, који је Бугарски пројектовао на основу замисли Милана Обреновића.

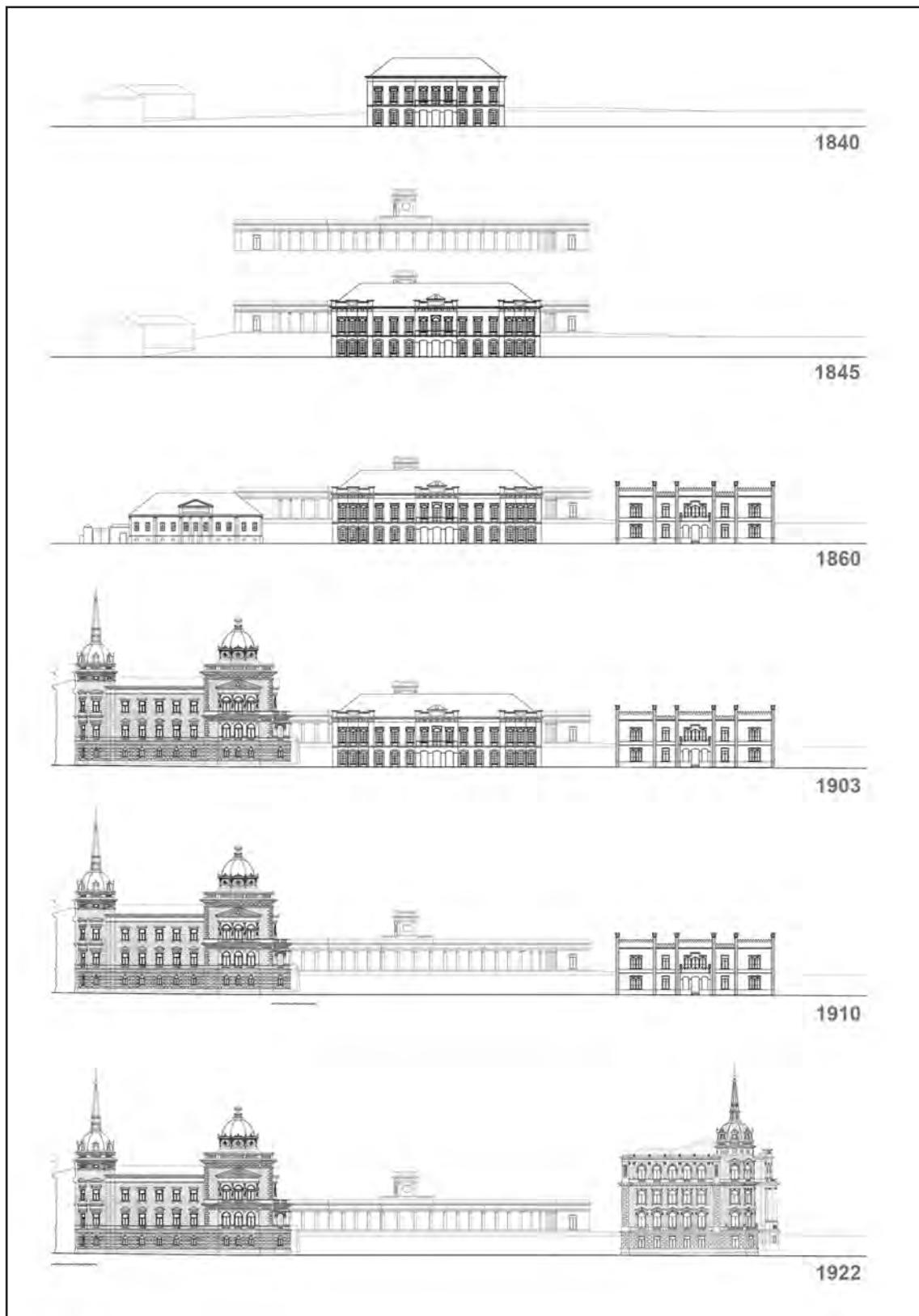
⁹ План Београда из 1884, саставио Ж. Шкаламера, на основу сопствених истраживања, *Годишњак града Београда XXIII* (Београд, Музеј града Београда,

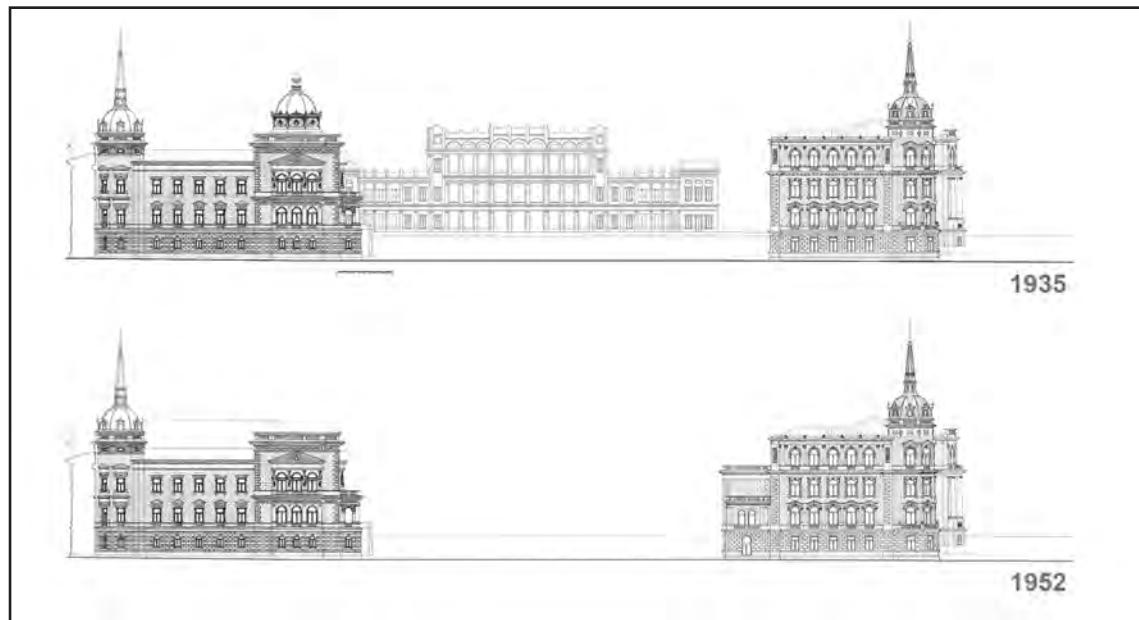
Ситуација из 1910. године

На плану Београда из 1909. године, види се да је Стари конак у потпуности сравњен са земљом, те да се на његовом месту појавила лепо уређена башта.¹⁰ Конак је срушен крајем лета 1904. године. Сада је до изражaja дошла зграда страже, која се до тада налазила скривена у дну парцеле. Према фотографијама из овог периода, може се наслутити како је у композиционом смислу требало да делује нови

1976).

¹⁰ План града Београда, 1:10000, израда општине београдске године 1910 (Музеј града Београда).

Сл. 3. Приказ развоја уличног фронта улице Краља Милана на потезу Двора, од 1840. до 1952. године (фасаде Старог и Новог двора су преузете из документације Завода за заштиту споменика културе града Београда; фасаде Старог конака, Дворске страже, Малог двора, као и Двора за престолонаследника, ауторске су и настале су детаљном анализом фотографија и сачуваних планова).

Figure 3. The presentation of the development of the front side of Kralja Milana street, towards the street facing the Royal Palace, from 1840-1952 (the facades of the Old and New Palaces were taken from the documentation of the Institute for the Protection of Cultural Monuments of the City of Belgrade; the facades of the Old Residence, the Palace Guard, the Small Palace and the Palace of the Crown Prince are authorial works and they were made through a detailed analysis of photographs and preserved plans).

Fig. 3. Présentation du développement du front de la rue Kralja Milana, depuis le Palais, de 1840 à 1952 (les façades de l'Ancien et du Nouveau Palais ont été prises de la documentation de l'Institut pour la protection des monuments culturel de la ville de Belgrade; les façades de l'Ancien Palais, de la Garde du Palais, du Petit Palais, ainsi que du Palais du Prince héritier sont originales, et sont apparues après l'analyse détaillée des photographies et plans conservés).

deo дворског комплекса. Зграда Министарства унутрашњих и спољних послова је и даље стајала са десне стране парцеле, заузимајући простор на коме је планирано ново бочно крило краљевске палате. Питање подизања новог двора је покренуто још 1906. године, због нарастања потреба краљевске породице, као и због чињенице да је Стари двор био неподесан за становање, те да је већ стекао репутацију здања намењеног пријемима и одседању гостију. У урбанистичком смислу, улица Краља Милана се и даље развијала,

па се запажа велики број нових здања, како на суседном Андрићевом венцу тако и дуж саме улице. Јужно, до дворског комплекса, подигнуто је ново руско посланство и дефинисана регулација новог степеништа, које би из правца железничке станице водило ка дворској палати. Било је то први пут да се у планској документацији јасно очитава замисао да се формира нова оса, која би дала смисао симетричној композицији дворске целине, чиме се може надокнадити како његова незгодна позиција у урбаном ткиву

тако и делимично погрешна оријентација. Мора се напоменути да је у залеђу дворова тада подизана зграда парламента, а како је и она била погрешно постављена, нова оса је могла послужити и као оправдање.

Ситуација из 1922. године

Планови за подизање Новог двора су наручени 1911. године од архитекта Стојана Тителбаха, а радови на изградњи су започети 1912. године. За сада није познато због чега су били наручени нови планови, као ни због чега није настављена градња према плану Бугарског и Илкића. За потребе изградње новог крила (Новог двора), порушена је зграда Министарства унутрашњих и спољних послова. Треба напоменути, такође, да су тада били у току радови на Скупштини Краљевине Југославије, која је у композиционом смислу требало да постане саставни део комплекса дворова.

Нови двор израста симетрично у односу на Стари, као његов пандан, делимично се прилагођавајући старијој структури. Тителбах не копира дословце Стари двор, у чemu се огледа његова оригиналност, али, са друге стране, тиме онемогућава реализацију веома успешне и квалитетне идеје о повезивању структуре у једну обликовну целину. Време пројектовања објекта до данас није у потпуности утврђено, али извесни извори помињу годину 1911, непосредно пред Балканске ратове. У то време је већ било започето грађење зграде Народне скупштине, па је Нови двор добио подједнако обрађене фасаде, како према дворском ансамблу тако и према згради Скупштине.

Зграда је током Првог светског рата била бомбардована и у великој мери оштећена. Обнова и довршетак објекта су трајали до

краја прве половине 1922. године. Исте године су завршени и радови на обнови страдалог здања Старог двора.

Надзор над довршетком изградње је преузео Момир Коруновић. Простор дворског комплекса су тада чинила два монументална здања, која су са дворишном зградом дефинисала простор „баште“. Њихове фасаде ка улици Краља Милана подједнако утичу на артикулацију простора. Може се приметити, такође, да на супротној страни улице ничу објекти, те да се није водило много рачуна о плану за формирање нове терасе ка Сави.¹¹ На стању из 1921. године се очавају и битне промене грађевинског фонда у суседству, на данашњем Андрићевом венцу.

Ситуација из 1935. године

Пошто је 1935. године функцију резиденције владара у потпуности преузео двор на Дедињу, намена дворског комплекса је промењена. Само после неколико година функционисања као краљева резиденција, Нови двор је претрпео значајне измене у ентеријеру. У њему се од 1934. године налазио Музеј кнеза Павла (то јест, Народни музеј). Тада период су у већој мери обележили изградња и дефинисање простора око двора, него изградња у оквиру самог дворског комплекса. Улица је тада попримила изглед какав је очуван до данашњих дана. Идеја о тргу-тераси испред двора потпуно је елиминисана изградњом здања које је никло наспрот баште која се налазила између дворова. Недостатак става око питања дворског комплекса и његове будућности, са архитектонско-урбанистичког аспекта, довео је до тога да се непосредно окружење развијало и изграђивало према потребама града и локалног становништва.

¹¹ Ђурић-Замоло, Д. – Богуновић, Н. *Београд са старих разгледница* (Београд, Туристичка штампа, 1984).

Разгледнице са приказом дворске баште Старог двора, са дворске парцеле и из улице Краља Милана.

Ситуација из 1948. године

Зграде Старог и Новог двора су, 1948. године, будући да су у великој мери страдале у Другом светском рату, као и због потреба смештања нових садржаја, претрпеле изузетно велике измене. У послератном периоду, на згради Новог двора је извршена темељна реконструкција, под руководством архитекта Милана Минића. Том приликом је у великој мери изменен изглед објекта, нарочито на фасади ка Старом двору и на куполи. Пластика на целом здању је, такође, претрпела измене. Може се рећи да је ово здање, изменом из 1948. године, у многоме изгубило на пропорцији и елеганцији просторне композиције, као и да је фасадна пластика, од ренесансно-барокног, добила класицистички облик. Ова, скоро модернистичка интервенција, камуфлирана фасадном пластиком, није довољно успешно помирila однос Старог и Новог двора. Насупрот пуноћи која је одликовала фасаде оба двора, анекс Новог двора карактерише структуралност. Вертикално стремљење претходне фасаде Новог двора је елиминисано наглашавањем хоризонталности. Анекс према Старом двору постаје издужен и низак, тако да се волумен према пјацети разграђује и осипа, чиме се изгубила просторна драма, коју је у претходном периоду стварао однос Старог и Новог двора.

Зграда Старог двора је, реконструкцијом из 1947. године, у потпуности довршена као независна структура. Дотадашња фасада, која је изворно требало да представља помоћни улаз, трансформисана је у монументалну фасаду. Ту се данас налази главни улаз у објекат. Радови на реконструкцији су поверили архитекту Драгиши Брашовану. У том периоду су уклоњени како дворишна зграда тако и сви помоћни објекти бившег дворског комплекса, а на рачун њих је проширен парк.

Данашња ситуација

У урбанистичком смислу, ситуација је данас измењена, повратком Бугарском и његовој оригиналној идеји о тераси. Структуре преко пута дворског комплекса су порушене, а уместо њих је формиран мали плато. Са источне стране новооформљеног простора је подигнута зграда Скупштине Србије, која је дефинисала и другу страну нове терасе. У архитектонском смислу, тај амбијент никада није довршен. Простор јужно од „терасе“, ка улици Народног фронта (Краљице Наталије), није ни дефинисан ни уређен. Реконструкцијом улице Краља Милана (Српских владара), изведеном 2002. године, негирана је идеја о међусобној припадности простора изменју дворова и „терасе“ која се налази са јужне стране улице. Постављени дрворед, у непрекинутом низу, тангира ова два платоа. У визуелном смислу, дрворед блокира визуре, иако је реч о дрвећу веома скромних димензија. Идеја о враћању фонтане, капија и ограде, које су некада постојале на овом месту, говори само о „паланачком“ ставу нажалост, и о томе да европеизација, у суштинском смислу, никада није захватила овај простор. Може се рећи да је од раскошне идеје Бугарског у вези са третманом новог дворског комплекса, као и идеје о формирању нове осе, новог градског степеништа, те једног класично обликованог трга, какав би доликовао престоници, остала само бледа сенка.

АРХИТЕКТОНСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БЕОГРАДСКОГ ДВОРА

Опис архитектуре Старог двора

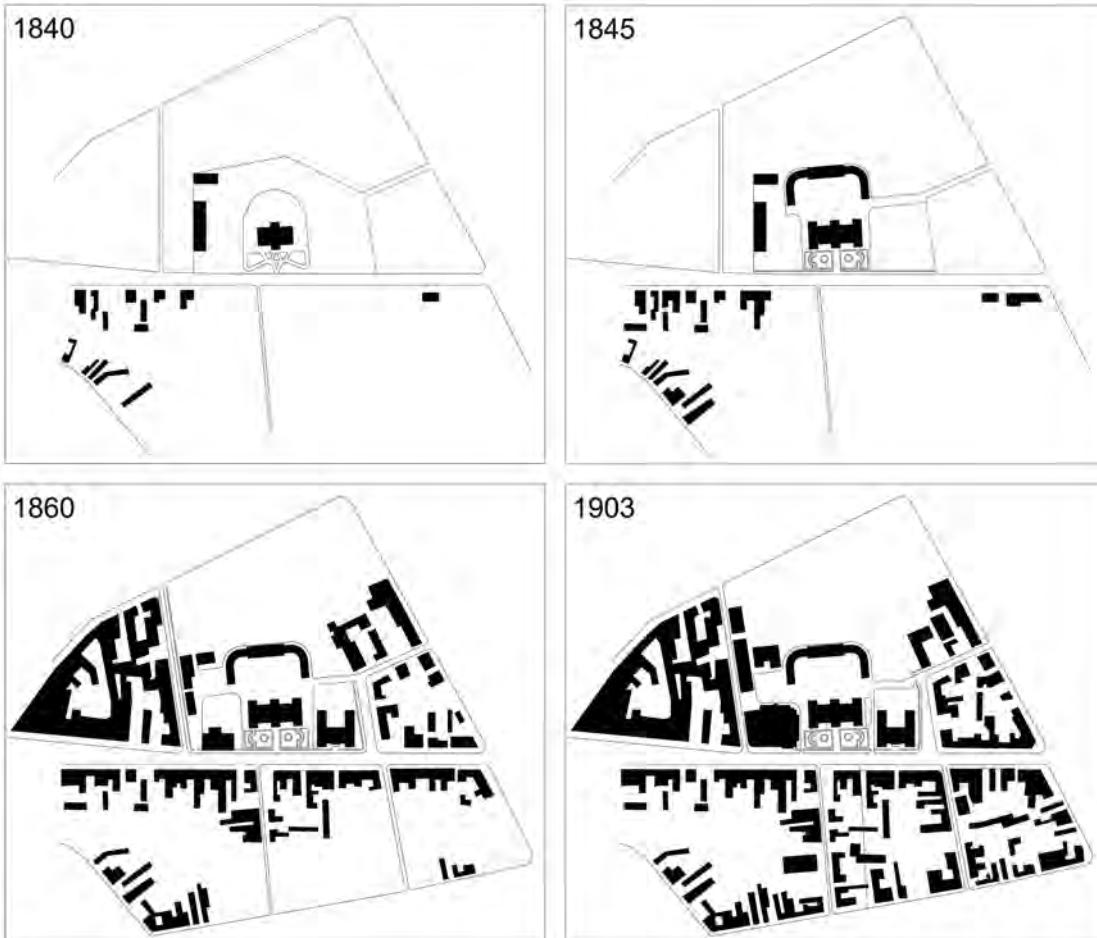
Стари двор се налази у старом делу Београда, у неправилном блоку, оријентисан ка улици Краља Милана. Здање има трапезасту, компактну четвороугаону основу,

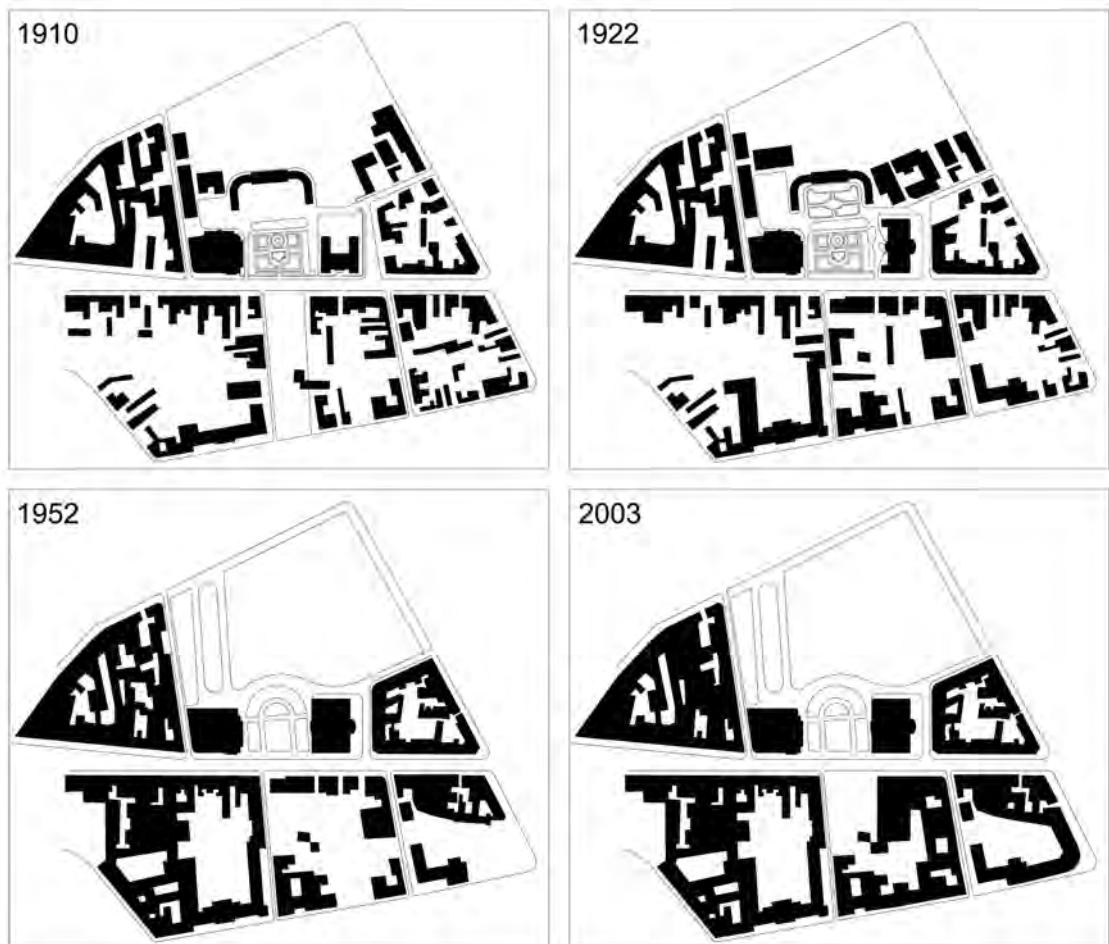
приближних димензија 40 x 40 м. Постављено је на регулационим линијама улица Краља Милана и Дворске. Корпус се састоји од сутерена, приземља и спрата. Налази се на покренутом терену, због чега се део сутерена, из улице краља Милана, доживљава као приземље.

Обликујући фасаду ове палате, Александар Бугарски је прибегао композицији и декоративним елементима ренесансне и барокне архитектуре. Зидови сутерена и углови зграде су изведени у рустичи. Фасаде према улици Краља Милана и према башти богато су декорисане, док су оне ка Савезној скупштини и Дворској улици, својом у оригиналну секундарном експозицијом, условиле сиромашнију декорацију. Асиметричност

Двора, посматраног из улице Краља Милана, објашњава се тиме да је Стари двор заправо само једна трећина целокупног дворског здања (које као целина никада није саграђено). Он представља само једно од некада планирана три крила нове Дворске палате. Према нивоу обраде и присутој декорацији, јасно се закључује да су фасаде ка дворској пјацети и ка улици Краља Милана предвиђене да равноправно учествују у формирању главног прочела ове београдске палате.

Средишњи део фасаде окренуте ка улици Краља Милана својом пречишћеношћу подсећа на прочелје ренесансне палате. Прозори се нижу у мирном ритму, с тим што су они у приземљу (на првом спрату) украсени троугластим тимпанонима. Слично је решена

Сл. 4. Урбанистички развој три блока уз улицу Краља Милана: Дворски комплекс – Андрићев венац – Девојачко степениште. Овај упоредни приказ је настао након детаљне алнализе сачуваних планова, цртежа и скица Београда и потеза Теразије – Славија, у периоду од друге половине XIX до краја XX века.

Figure 4. The urbanistic development of the three blocks along Kralja Milana Street: The Palace Block – Andrićev venac – Devojčko stepenište. This comparative presentation was made following a detailed analysis of the preserved plans, drawings and sketches of Belgrade and the Terazije – Slavija direction, from the period between the second half of the 19th century and the end of the 20th century.

Fig. 4. Le développement urbanistique de trois blocs le long de la rue Kralja Milana: Le complexe royal – Andrićev venac – Devojčko stepenište. Cette présentation comparative est apparue après l'analyse détaillée des plans conservés, des dessins et croquis de Belgrade et de la partie de la ville de Terazije à Slavija, de la deuxième moitié du 19e à la fin du 20e siècle.

и фасада према Дворској улици. На фасади према улици Краља Милана нарочито се истиче десни бочни ризалит, са два балкона. Балкон који се налази у приземљу декорисан је стубовима са јонским капителима, док масивни тимпанон на спрату носе четири

каријатиде, рађене по узору на атински Ерехтејон. На тимпанону се налазио грб Србије. По оригиналном пројекту, ограде ових балкона су биле од кованог гвожђа. Део зграде на углу улица краља Милана и Дворске акцентован је кулом и завршен

куполом и шиљком са двоглавим орлом. Око овог кубета су биле распоређене вазе са два грифона.

Фасада окренута ка башти је симетрична по централној вертикалној оси. Основни карактер јој даје постамент – велика тераса ограђена балустрадом. Централни мотив ове фасаде представља шест дорских стубова у приземљу и шест коринтских стубова на првом спрату. Ти стубови, са изломљеном енталлатуром, чине постамент за шест грифона са штитовима, на којима је аплициран грб Србије (последњом рестаурацијом фасаде, 2005. године, грбови су враћени). Венац између две етаже двора је јак и потенцира хоризонталност. Урађен је у виду модификованих дорских фриза, са наглашеним триглифима и розетама. Венац изнад последњег спрата чине гирланде. Између стубова се, на обе етаже, налази по пет залучених прозора. Ризалити са балконима наглашавају бочне делове те фасаде. Балкони у приземљу су украшени ступцима и стубовима са јонским капителом, а они на спратовима, каријатидама које носе троугласте тимпаноне. Изнад прозорских отвора су извајане фигуре амора. Фасада се завршава атиком, у облику балустрада са вазама. На угловима те фасаде су се налазила два кубета, украшена краљевским крунама, а на њеној средини, јарбол за заставу. Својим пропорцијама, та фасада одаје утисак складности и лакоће. Осим мањих интервенција, две описане фасаде су до данас остале, углавном, непромењене.

Фасаду окренуту према дворишту, која није сачувана у извornом облику, карактерисао је скромо обликован улаз под тремом. Принцип компоновања и декоративна пластика су по свему били у складу са две претходно описане фасаде. На првом спрату, с леве стране, налазила се апсида дворске капеле, која је овој улазној партији

давала нарочито обележје. Десни део те фасаде је обликован као калкански зид, па се може закључити да је на том месту било предвиђено повезивање са централним простором будућег великог двора. Фасада ка Дворској улици је такође изменењена. По начину компоновања, личила је на фасаду из улице Краља Милана. На њој се, у сутерену, смештен иза широког залученог отвора, нише, налазио помоћни улаз у двор.

На Старом двору је једино рустика била урађена од природног камена. Скулптуре и фасадна пластика су били обликованы у вештачком камену, а цела фасада је била омалтерисана и обожена жутом бојом. Кров је био прекривен лимом, а куполе од бакарног лима су биле обожене сивом бојом. Краљевске круне, ребра на куполама, вазе, крст и кугла на апсиди капеле, као и кугла са орлом, били су позлаћени. Оригиналним пројектом, на двору није био предвиђен ниједан симбол краљевине. Сви су они били накнадно додати, по проглашењу Србије за краљевину.

Стари двор је био намењен одржавању свечаности и смештају гостију. Распоред просторија је био такав да на најбољи могући начин задовољи те потребе. У средини куће се налази зимска башта, која је својом висином обухватала две етаже. Осветљавање централног дела овог здања је решено тако што је башта покривена стакленим кровом. Око зимске баште, са све четири стране, налазили су се ходници у виду тремова, из којих се улазило у просторије. Отвори на тремовима су били лучно завршени. Галерија је од атријумског простора зимске баште била одвојена низом балустрада. Зидови зимске баште су били украшени позлаћеном гипсаним орнментима.

Репрезентативном изгледу зимске баште је доприносило раскошно степениште, двокрако, богато изрезбарено, са балдахином на врху. Поручено је из Беча. На оградама

степеништа су били извајани бильни мотиви, а на предњем делу балдахина двоглави орао. Балдахин је украсавала драперија. У делу куће окренутом према башти налазила се свечана сала, која се, као и зимска башта, протезала целом висином здања. Димензије сале су биле око 20 x 16 м и њу је било могуће повећати померањем завеса ка салону.

Александар Бугарски, из још увек непознатих разлога, није до краја радио на реализацији свог животног дела. На пројекту ентеријера овог здања је сарађивао, тада млади, архитект Јован Илкић. По њего-вој идеји је подигнута капела са галеријом на првом спрату. Током извођења радова на двору, Илкић добија звање дворског архитекта.

Стари двор је током Првог светског рата озбиљно оштећен у бомбардовањима 1914. и 1915. године. Поједине просторије, као што су библиотека, трпезарија и два салона, биле су озбиљно оштећене. Аустроугарске власти, које су привремено управљале Београдом, извршиле су мање адаптације. Том приликом је једна од просторија Старог двора била претворена у католичку капелу. По завршетку рата се приступило темељној обнови Старог двора, али будући да Нови двор још увек није био готов, чланови краљевске породице су морали да пронађу нову резиденцију. Привремени смештај је нађен у непосредном суседству, у кући Алексе Крсмановића, на Теразијама.

Радови на рестаурацији Старог и наставак радова на Новом двору започети су 1921. године. На челу комисије за реконструкцију су били представници Министарства финансија, Министарства грађевина, управник двора и сликар Урош Предић. Постављен је захтев да Стари двор

у потпуности буде рестауриран и да му се врати предратни изглед. За израду новог иконостаса у дворској капели, конкурисали су Пашко Вучетић и Паја Јовановић. Прихваћена је понуда Паје Јовановића, те се одмах приступило извођењу. Обнова оба дворска здања је трајала до пролећа 1922. године. Све просторије у приземљу Старог двора су задржале првобитну намену. Сви радови у гипсу у свечаној сали и зимској башти су обновљени и позлаћени. Главне степенице у рату нису оштећене, те су оне, као и остatak унутрашње пластике, у потпуности задржане. На дан венчања краља Александра и румунске принцезе Марије, 8. јуна 1922, Нови двор постаје званична резиденција краљевске породице. Старом двору је враћена првобитна намена – одседање гостију и одржавање свечаности. Током 1930. и 1931. године, под руководством архитекта Драгомира Тадића, здање је доживело темељну обнову:¹² „У Министарству грађевина је одлучено да се фасаде изведу у вештачком камену, с обзиром на важност зграде и дуготрајност материјала. Фасадерско-ликорезачки и украсни радови у вештачком камену уступљени су архитекти Светомиру Лазићу“¹³. „Радови су отпочели 5. маја и завршени 31. октобра 1930. године. Фасада је морала да изгледа тачно онако како је изгледала 5. маја 1930. године. Пре обијања малтера, снимљени су сви профили и направљени калупи који су дати надзорном архитекти Драгомиру Тадићу на одобрење. Малтер је обијен само до половине зграде, док је друга служила за контролу. Првобитне каријатиде су скинуте и очишћене, те су према њима одрађени калупи за изливавање нових, од вештачког камена. Од истог материјала, израђени су нови коринтски капители, амори на фасадама према башти, као и грб,

¹² Белицки, Љ. Светозар. *Албум Београда са кратким описом и планом* (1886).

¹³ Н.Н. *Нова краљевска палата у Београду* (Нови Сад, велики илустровани календар за 1885, Р.П. 1845).

који се налазио на тимпанону. У исто време када су рађене нове фасаде, изведени су и лимарски радови као и позлатарски радови. Лимарски радови су уступљени Петру Хаци-Лемерту, а позлатарски Игњату Ђорђевићу.¹⁴ Том приликом су поново направљени мали украси, који су недостајали, јер су куполе биле оштећене земљотресом. Оба кубета су обожена маслинасто зеленом бојом, која је требало да дочара патинирану бронзу. Сви украси, који су раније били позлаћени, добили су нову позлату, а грифони, који су до тада били бронзани, такође су добили позлату. Стари двор је тешко оштећен у бомбардовању Београда 6. априла 1941. године. Тада је срушено кубе изнад дела зграде на углу улице краља Милана и дворског врта. Порушени су и делови зидова у сутерену, приземљу и спрату. Оправку двора је извело предузеће 'Савчић и Славковић' у периоду од септембра 1941. до априла 1942. године. Унутрашњост двора је у потпуности страдала у пожару, који је 1944. године изазвала окупаторска војска. После Другог светског рата, заједно са променом намене, дошло је до великих измена на згради Старог двора. У ову кућу је смештена Скупштина града Београда. Фасада према Савезној скупштини претрпела је свеобухватну реконструкцију, коју је спровео архитекта Драгиша Брашован¹⁵.

Први озбиљан архитектонски подухват са којим се архитект Драгиша Брашован сусреће у послератним годинама био је пројекат рестаурације и адаптације бившег Двора у Београду, за потребе смештања Президијума скупштине. Адаптацију је започео архитект Александар Ђорђевић.¹⁶ Тај подухват је издејствован посредством Моше Пијаде, тада утицајног државника

и уметника. Брашованова интервенција је у великој мери премашила разmere рестаурације. Цео комплекс Дворова је претрпео вишеструке измене и том приликом су трајно уклоњене куполе. Етнографски музеј, који се тада налазио у адаптираној згради страже између два двора, исељен је. Једи-ни преостали вертикални акценти су били шильци угаоних торњева на оба двора. Уклањање зграде страже је образложено стилском и композиционом неусклађеношћу са преосталим делом комплекса, као и тежњом да се ослободи простор ка Парламенту. Стари двор је са североисточне стране добио потпуно ново прочеље, изведену у вештачком камену, на којем се од тада налази главни улаз у ово здање. Та интервенција представља врло успешно решење, будући да Брашован умешно користи елементе фасадне пластике, уочене на првобитној фасади Александра Бугарског. Унутрашњост двора је у потпуности изменеана, а сва ентеријерска пластика уклоњена, тако да просторије нису задржале ни оригиналан распоред ни оригиналну декорацију. Реконструкција Старог двора је завршена 1948. године, на задовољство тадашњих власти.

Опис архитектуре Новог двора

Нови двор се налази на парцели бившег Дворског комплекса (данас зона Пионирског парка) и представља пандан Старом двору. За разлику од Старог двора, Нови двор је издужен, а својом краћом страном постављен на регулацији улице краља Милана. Дуже фасаде су окренуте према дворишту, и према Добрињској улици. Здање има сутерен, приземље и два спрата. Као и код Старог двора, због

¹⁴ Недић, В. Светлана. „Из историје старог двора“, *Наслеђе 2* (Београд, 333СК, 2000), 20.

¹⁵ Недић, В. Светлана. *Op. cit.*, 20.

¹⁶ Кадијевић, Александар. „Живот и дело архитекте Драгише Брашвана 1887-1965“, *Годишњак града Београда XXXVII* (Београд, 1990), 165.

нагиба терена, део сутерена ка улици краља Милана оставља утисак приземља. Приземље и први спрат су обликовани као целина, а од другог спрата су били одвојени јаким венцем. На источној страни се налази угаона кула, наглашена куполом.

Западна фасада Новог двора је главна и гледа на Стари двор. Њен мотив су били стубови и пиластри са јонским капителима, који су својом висином обухватали приземље и спрат. Главни улаз, који се налазио на њој, био је истакнут овалним тремом, чији су стубови носили терасу са балустрадама (у висини прве етаже). Та разуђена фасада је имала два бочна и један централни ризалит. Између ризалита су се, кроз приземље и први спрат, пружале лође са колонадама. На другом спрату су се налазиле лође и терасе ограђене балустрадама. Два двоглава орла, са круном и штитом на грудима, красила су централни ризалит. На полуокружном делу, изнад кровног венца, у наставку ризалита се налазио извајан грб Карађорђевића. Са обе стране грба су се налазиле вазе, а у наставку композиције, по вертикални, држач за заставу.

Фасаде према улицама краља Милана и Добрињској, судећи према нивоу обраде и фасадној пластици, имале су сличан третман. Сви прозори су лучно завршени, декорисани балустрадама и плитким рељефима изнад отвора. Прозори су међусобно одвојени плитким пиластрима. Фасаде су, изнад сутерена и изнад првог спрата, по хоризонтали рашчлањене јаким кордонским венцима. Угаони мотив представља купола, са шиљком и двоглавим орлом на врху. Купола је, попут оне на Старом двору, била богато орнаментисана, и обложена поцинкованим бакарним лимом. Део угаоне куле су, у зони кордонског венца на другом спрату, украсавала четири крунисана двоглава орла, са штитом на грудима. Централно постављен, благо заобљени ризалит, давао је карактер

фасади према Добрињској улици. Он је, изнад кровног венца и атике, декорисан стубовима и вајаном композицијом. Ту композицију чине две женске фигуре, које придржавају картушу са круном и рељефним крунисаним двоглавим орлом, док су се са обе стране композиције налазиле вазе.

Фасада ка дворској башти је имала најскромнији третман. На њој се истицао помоћни улаз са степеништем. Прозори су, као и на осталим фасадама, завршени луком. Венац има исти третман као и на осталим фасадама.

Унутрашња организација овог здања није сачувана у оригиналном облику. Њен детаљан опис даје Светлана В. Недић: „У приземљу Новог двора, широке мермерне степенице водиле су од главног улаза у пространи вестибил. Десно од вестибила, налазиле су се чекаонице и гардероба. Степенице су биле начињене од мермера, а ограда од челика. Аутор нацрта ограде, Момир Коруновић, применио је украсне мотиве, састављене од државног грба, слова 'А' и кринова. Из вестибила се ишло ходницима у два велика предсобља, из којих се улазило у просторије десног и левог дела приземља. Зидове вестибила улепшавили су гипсани радови, док су зидови ходника били обожени крем бојом. Непосредно из вестибила улазило се у велики салон, окренут према Добрињској улици. Зидови салона били су обложени храстовином и огледалима. У овој просторији налазио се велики лустер и осам канделабара. Десно од великог салона, налазио се Плави салон, који је, такође, био обложен дрветом. На углу зграде налазио се округли салон. Део приземља према улици Краља Милана, заузимала је спаваћа соба, повезана са гардеробом и купатилом. Лево од великог салона, налазила се соба за пушење у балканском стилу. Из ове просторије се улазило у трпезарију, чије је зидове красила

изрезбарена храстовина. Са таванице су висила три велика, раскошна лустера. Око великог стола од ораховог дрвета, било је 35 столица. Први спрат Новог двора био је намењен становињу краља и краљице. Као и у приземљу, и овде се из вестибила улазило у велики салон. Десно од салона био је краљичин кабинет, док је краљичина соба била окренута према улици краља Милана. Краљева гардероба и купатило су били окренути према дворишту, док је спаваћа соба гледала на двориште и башту. На другом спрату Новог двора, као и у приземљу, постојао је велики салон, окренут ка Добрињској улици. Ова просторија је била позната под именом Енглески салон. Спаваћа соба, гардероба и купатило гледали су на улицу краља Милана. У згради Новог двора није била предвиђена кухиња. Она се налазила у близини мале кућице, која је била спојена тунелом са сутереном двора, одакле су се јела разносила лифтот.¹⁷

Иако се краљевска породица још раније преселила у двор на Дедињу, чију је изградњу сама финансирала, Нови двор је био званична владарска резиденција све до јуна 1934. године. По жељи краља Александра, Нови двор је тада добио другу намену и постао дом једном од најрепрезентативнијих музеја града. Нови музеј је настao обједињавањем фондова Народног музеја и збирки Музеја савремене уметности, које су за основу имале уметничка дела која је поклонио кнез Павле Карађорђевић. Тај нови музеј је био познат под именом Музеј кнеза Павла.

„Радови на адаптацији Новог двора у музеј почели су у јулу 1934. године, а завршени су крајем исте године. Том приликом, спољашњост грађевине није мења-

на. Преправке унутрашњости зграде пројектовали су архитекти Драгиша Брашован и Иван Здравковић. У сутрену су направљене лабораторије, радионице и фотографски атеље. Приземље и спратови намењени су излагању експоната. Са зидова су уклоњени извајани украси и тапети. У појединим просторијама, као што је бивши краљев кабинет, задржана је првобитна облога. Зидови су обојени светло сивом бојом. У просторијама које гледају на Добрињску улицу сва врата су постављена у исту осовину. Да би се добиле веће површине за излагање, поједина врата и прозори су прекривени сомотским завесама. Прозорска стакла су матирана млечном бојом да би се добила дифузна светлост. Огледала из дворских просторија су искоришћена да се испред њих поставе витрине, тако да су експонати могли да се виде са свих страна. Постоља за витрине и скулптуре била су бојена истом бојом као зидови. Цела 1935. година протекла је у усељавању и сређивању збирки. Експонати су били изложени хронолошки. У приземљу се налазила праисторија, затим античка грчка уметност, као и римска и средњевековна збирка. На првом спрату били су смештени предмети везани за знамените личности из новије српске историје. Ту су се нашла и дела југословенских сликара и скулптора из XVIII и XIX века. Радови савременских уметника могли су да се виде на другом спрату. Музеј је свечано отворен 18. јануара 1936. године¹⁸.

За време Другог светског рата, Музеј је радио до пролећа 1944. године, када је, због опасности од бомбардовања, већи део експоната пребачен у зазидани бункер у сутерену. Грађевина, оштећена током борби за ослобођење Београда, поправљена је

¹⁷ Недић, В. Светлана. „О неким питањима изворне архитектуре Новог Двора“, *Наслеђе 3* (Београд, Завод за заштиту споменика културе, 2001), 59.

¹⁸ Недић, В. Светлана. *Op. cit.*, 61.

Сл. 5. Упоредни приказ развоја парцеле дворског комплекса, њених регулација, као и структура које су на њој подигнуте и порушене, у периоду од 1840. до 2004. године.

Figure 5. A comparative presentation of the development of the palace block, its regulation and the structures that were built on it and torn down in the period between 1840 and 2004.

Fig. 5. Présentation comparative du développement de la parcelle du complexe royal, de son aménagement et des structures construites et ensuite détruites durant la période de 1840 à 2004.

после рата. Изложба српског сликарства XVIII и XIX века, отворена 20. октобра 1945. године, означила је наставак рада Музеја, под новим називом – Уметнички музеј. Зграда је уступљена Скупштини Србије 1948. године. После преправке и доградње здања за нову намену, у великој мери је изгубила своју аутентичност. Пројекат адаптације је урадио архитект Милан Минић. Само су делови зграде, према улицама, остали мањом нетакнути. Фасаде су поједностављене, а

фасадна пластика уклоњена или реста-лизована. Корпусу структуре је додат нови волумен, ка дворској башти. Он је представљао нови, репрезентативни улаз у објекат. Реконструисана је угаона купола, тако да више подсећа на куполу Старог двора. Овом реконструкцијом, Нови двор је изменењен тако да поприма карактеристике форме и волумена Старог двора, па цела просторна композиција почиње да личи на изворни пројекат архитекта Александра Бугарског.

ДВОРСКИ КОМПЛЕКСИ ЕВРОПСКИХ КРАЉЕВИНА

У овом делу рада биће речи о краљевским палатама у европским престоницама. Разматраћемо само оне земље које су сада краљевине, као и земље које су промениле државно уређење у приближно истом времену када и Србија (Југославија), и, на крају, земље чији су дворски комплекси настали у истом периоду када и београдска краљевска резиденција (у улици Краља Милана). Погледом на мапу, може се закључити да су крајњи северозапад и крајњи југоисток најдуже остали под утицајем монархистичког уређења и организације државе. До данас, краљевине су се задржале само на крајњем северу (Скандинавија) и крајњем западу Европе (Велика Британија, Белгија, Холандија, Шпанија). Блок земаља који је последњи одбацио парламентарни монархизам јесте група балканских земаља, међу којима су: Румунија, Бугарска, Србија (Југославија), Италија и Грчка. Немачка, Аустрија, Мађарска и Польска су земље које су симболе краљевина изгубиле по завршетку Првог светског рата, а Португалија и Русија непосредно пре и после тог периода. Француска је прва земља која је напустила ројалистичку традицију, још давне 1870. године.

Дворски комплекси у европским градовима су, скоро по правилу, представљали највреднији и најрепрезентативнији градски амбијент. Око њих су се, током историје, формирали и развијали градски центри, а њихова величина и лепота је говорила о снази државе. Смештани су на, визуелно и тематски, експонираним градским локацијама. То је најчешће било у дну оса (булевара), на узвишењима, као и у оквирима административних целина или паркова. У наставку овог поглавља биће речи о палатама у европским престоницама које ће бити

детаљније објашњене и анализиране, како би се кроз призму тих остварења стекао комплетнији утисак о београдској палати, те како би се ова амбијентална целина могла заокружити и унапредити.

Дворска палата у Атини (Βασιλικό παλάτι)

Дворска палата у Атини је смештена на малом узвишењу, на ободу једног од главних градских тргова – Синтагме. Зграда некадашњег грчког двора и данас битно учествује у формирању слике града и препознатљиве ведуте. Објекат је подигнут између 1836. и 1840. године, на бази студије баварског архитекта Гертнера. Смештен је на масивној сокли са степеништем, које, у урбанистичком смислу, потенцира значај овог здања, и издава га од осталих структура на тргу.

Строгоћом своје форме и целокупном геометријом, ова зграда представља изузетан примерак ране, неокласичне архитектуре у Грчкој. Структура је јасно дефинисана спољашњим „рамом“ и централним корпусом, са два симетрично постављена атријума. Целокупан волумен је компонован и декорисан по принципима централне симетрије. Главне улазне партије су смештене са западне и источне стране. Наглашене су централно постављеним ризалитима, акцентованим дорском колонадом у приземљу и тимпаноном изнад последње етаже. Северна и јужна фасада имају секундаран карактер и обликоване су једноставним, аскетским архитектонским речником. На њима се налази централно постављен дорски портик, са секундарним улазима. Основни корпус је обложен каменом окер боје, док су елементи пластике наглашени белим мермером.

У првом периоду, здање је служило као краљевска палата првог грчког краља

Ота (по ослобођењу од турске власти). Дворска палата је премештена из Нуплиона у Атину 1834. године. Пројекат изградње је финансирао краљ Лудвиг од Баварске, дајући тако допринос и личну подршку краљу Грчке, свом сину. Године 1884, зграда је претрпела значајна оштећења услед пожара, да би је 1910. краљевска породица у потпуности напустила. Зграду је реконструисао архитект А. Крезис, за потребе смештања грчког парламента, 1930. године. Објекат је усвојен 1935. године. Зграда бившег двора је, од тада, претрпела минималне измене. У њој је данас седиште грчке власти – Парламент Грчке.

Дворска палата у Бриселу (Palais Royal)

Смештена у дворском кварту, данашња краљевска палата није прва зграда која је изграђена на тој парцели. На њој се, за време владавине војводе од Брабанта, налазила Кулденберг палата. Та зграда је уништена у пожару 1731. године. Објекат постојеће дворске палате је сублимлат неколико различитих кућа, које су током времена спојене у једну компактну целину. Изворно, палату су формирале две одвојене куће, што је у многоме отежавало живот краљевској породици. Холандски краљ Вилијам I је подигао повезујућу структуру, у периоду 1827-1829. године. Ту палату је поново проширио краљ Леополд II, 1904. године, у стилу Луја XIV, а по пројектима архитекта Маркеа (Marquet). Оригиналан пројекат адаптације је био скромнијих размера, али је на захтев краља Леополда II обим интервенције удвостручен.

Дворска палата својом главном фасадом излази на плитки трг, постављен наспрам великог бриселског парка. Симетричну композицију оплемењују две ниске структуре, које су слепим колонадама повезане са

главним корпусом двора. Скулптура, која се налази на пиједесталу испред палате, дело је Томаса Винкота (Vincotte). Здање какво данас можемо видети настајало је током двеста педесет година и током тог периода три пута подвргавано већим интервенцијама, које су утицале на промену његовог односа према јавном простору, његовог волумена и стилских карактеристика.

Дворска палата у Бечу (Die Neue Hofburg)

Импозантни комплекс бечке империјалне палате Хофбург је резиденција која је расла заједно са јачањем моћи Хабзбуршке династије. Настало је у периоду од XIII века па све до 1912. године, када је завршено и отворено последње крило ове палате. То крило, такозвани „Нови Хофбург“, осмишљено је за престолонаследника Франца Фердинанда Хабзбурга, који га никада није користио као своју резиденцију.

Палата Хофбург је смештена у Првом дистрикту, између Јозефплаца, Михаелерплаца и Бургринга. Била је средиште владавине Хабзбурговаца још од XIII века (први документи датирају из 1279. године). У њој је била смештена резиденција династије Бабенберга (Леополд IV). Коришћена је за време владавине Отакара II и Рудолфа Хабзбуршког. Цео комплекс је прошириван и надограђиван током средњег века, али и у каснијим периодима. До прве веће адаптације је дошло је 1447-1449. године, када је реконструисана дворска капела. Швајцертракт је свој данашњи изглед добио у периоду ренесансне. Пројектовао га је архитект П. Ферабос (Швајцертор капија је из 1552/53). Верује се да је он урадио пројекат за Амалијенбург, подигнут 1605. године, за Рудолфа II, у касном ренесансном стилу. Унутрашњи део Бургхофа, којим данас

доминира класицистички споменик цару Францу I (1824-1846. године, пројектовао га је П. Марцези), коришћен је као Позоришни трг. Швајцертракт, Сталбург и Амалијенбург су током наредних векова срасли са осталим зградама. Радећи на плановима Ф. Луцезеа, архитект Д. Карлон је 1666. године реновирао Леополдово крило. После пожара из 1668. године, палата је по његовим плановима обновљена и том приликом јој је додата још једна етажа. Пројекат за изградњу Рајхканзлеј тракта, који је затворио Бургоф са североисточне стране, урадио је архитект Ј. Е. Фишер фон Ерлах, 1730. године. Део палате између Рајхканзлеј тракта и тракта са Зимском школом јахања остао је недовршен. План за изградњу велике куполе није реализован, јер се на тој локацији налазило позориште Хоффбург. Архитект Ф. Кирснер је искористио планове архитекта Ј. Е. Фишера фон Ерлаха за изградњу Михаелтракт крила, које је са својом куполом маркирало главни портал Хоффбурга ка граду. Један од најлепших тргова Беча је смештен у Хоффбургу. Јозефплац (са статуом цара Јозефа II) дефинишу велелепна фасада дворске библиотеке, те два тракта, Редутенсале и Националне библиотеке, као и Аугустинска црква. Заједно са изградњом Рингештрасеа започела је и изградња Царског форума. Изградња овог трга је започела 1869. године, према нацртима Г. Семпера. Пројекат који је тада био реализован чине два дворска музеја, као и Нови Хоффбург, који је према Семперовим плановима довршио архитект Ц. фон Хасенауер, 1913. године.

Царска палата Хоффбург је веома комплексно, полистилно здање, формирано током седам векова. Изградња и уређење њеног последњег крила су трајали око педесет година, а коначно је завршено тек у ддвадесетом веку. Палату данас карактерише велика разуђеност у плану, са мноштвом трактова, пјацета и пролаза. Својом ком-

плексношћу, заправо, одаје утисак града у граду. То здање, у облику каквог га данас знамо, има углавном барокне карактеристике, осим Новог Хоффбурга, који је подигнут у духу класицизма. Данас се у овој великој структури налазе бројне институције.

Дворска палата у Будимпешти (Budavara)

Средњовековна палата у Будиму је за време турске опсаде 1686. године коначно уништена. Тек тридесет година касније, 1715, те рушевине су рашчишћене. Непосредно после тога, започети су радови на новој палати. Изградња јужног крила барокне палате је започела за време владавине Марије Терезије, по плановима дворског архитекта Ј. Н. Јадота. У току изградње, пројекат је претрпео извесне измене, будући да су га преузели архитекти Ф. А. Хилдебрандт и Игњац Орачек. Преостали део дворског комплекса је саграђен током друге половине XIX века.

После Аустроугарског договора из 1867. године, Франц Јозеф I је одлучио да се мађарска независност обележи довршетком комплекса дворске палате. Цела структура је изведена према плановима архитеката Алajoша Хаузмана и Миклоша Илба. Та палата се састоји од главног корпуса зграде, са куполом окруженом северним и јужним анексом, са атријумима. Гледано са реке, палата је у потпуности симетрична, са наглашеним хоризонталним компоновањем маса. Централни део структуре је наглашен ризалитом са тимпаноном, над којим се уздиже купола, која целој палати даје препознатљив изглед. Фасада је декорисана богатом пластиком. Палата се налази на заравнатом платоу, који са стране, ка Будиму, подржава импозантан потпорни зид. Та палата је приликом опсаде 1945. године у знатној мери порушена, да би се у годинама

после рата приступило њеном обнављању. Ентеријер никада није враћен у изворни облик, будући да је цео комплекс адаптиран за потребе музеја.

Дворски комплекс Будавара је зидан у временском интервалу од сто осамдесет година. Пројектован је у једном временском периоду, док је његова реализација текла у две велике фазе, између којих је постојала пауза од чак сто четрдесет година. Иако је пауза веома дуга, она није омела идеју да се цео комплекс заврши по оригиналном пројекту. Данас та велика структура битно утиче на формирање градске силуете и идентитета града.

Дворска палата у Софији

Дворска палата у Софији је пројектована као званична резиденција краља Бугарске. По успостављању нове монархије, непосредно по завршетку Балканских ратова, у Бугарској се јавила потреба за једним репрезентативним здањем, које ће достојно представити нову краљевину. То здање није дugo служило за боравак краљевске династије, будући да је монархија у тој земљи била кратког века.

Структуру карактерише линијска композиција. Палата је својом дужом страном окренута улици. На њеној фасади се уочава асиметрична трочлана композиција, са плитким централним и два бочна ризалита. Главни улаз је смештен на дворишној, ужој страни палате и окренут ка дворској пјацети. Тај део палате има нешто већу висину од остатка здања и најбогатије је декорисан. Улаз је наглашен тремом, изнад кога се налазе три велика лучна прозора и богато декорисан необарокни тимпанон. Компонована је у духу необарока и неокласицизма, са елементима академизма.

Палата је саграђена у кратком временском периоду. У њој се данас налази Национална галерија.

Дворска палата у Букурешту (Palatul Regal)

Изградња првог двора у Букурешту је започела 1812, а завршена 1815. године, у духу француског неокласицизма. Палата је дограђивана више пута и ширила се са порастом потреба румунских монарха. Веће волуменске преправке и доградње су извршene у периоду између 1854. и 1855. године. Цело здање је доживело свеобухватну трансформацију 1882. Пројекат реконструкције, у духу необарока, извео је француски архитект Пол Готре (Paul Gotteray). Приликом великог пожара, 1926. године, централни део здања је скоро у потпуности уништен. Након тога се приступило свеобухватној обнови палате, која, осим величине и приближно идентичне урбанистичке поставке, није имала ничег сличног са дотадашњом палатом. Изградња нове палате је трајала осам година (1930-1938). Интересантан је податак да су чланови краљевске породице захтевали да буде слично организована и да подсећа на претходно здање.

Иако су на тој локацији, од 1812. до 1938. године, изнова сазидане три палате, све су донекле подсећале једна на другу. Данашња структура је у основи разуђена, изломљена трочлана композиција. испред главног улаза је формирана мала дворска пјацета, која заправо представља нишу окружену фасадама двора. Композициона динамика је постигнута барокним компоновањем волумена, док декоративни елементи, у духу строгог класицизма, одражавају мирноћу. Ниво примарне и секундарне пластике је елементаран, сведен и скроман.

Румунски краљ и његова породица су у овом здању живели до укидања монархије, после Другог светског рата, када је цела структура адаптирана за потребе смештаја држав-

них институција. Данас се у њему налази Национални музеј.

Дворска палата у Копенхагену (Amalienborg)

Званична резиденција данског суверена носи име Амалијенборг. Смештена је у строгом центру Копенхагена, окружена густим градским ткивом. Комплекс двора се састоји од четири идентичне, независне структуре, пројектоване у маниру рококоа, смештене на ободу осмоугаоног трга. Једноставан, кубични волумен сваке куће богато је декорисан. Тргом доминира статуа краља Фредерика V, коју је обликовао скулптор Ф. Ј. Сали. У непосредном окружењу палате се налази дворска црква, са великим куполом, подигнута у истом маниру. Елементи секундарне пластике у потпуности одговарају елементима дворског здања. Једна од палата је официјелна резиденција актуелног краља/краљице Данске, док је друга резиденција краљице мајке. Палата је подигнута у време владавине краља Фредерика V, око 1750. године. Приликом реализације су консултовани дворски архитекти, док је творац идејног решења сам краљ Фредерик V.

Дворска палата у Лисабону (Palácio da Ajuda)

У првој половини XVIII века, краљ Жорж V је планирао да подигне своју летњу резиденцију на брду Ажуда. Пројекти за ову палату, међутим, нису урађени, а изградња је започела 1755. године, после великог земљотреса који је захватио престоницу. У том потресу је страдала дотадашња резиденција португалског краља, палата Рибейра. На иницијативу краља Жозеа I, палата Ажуда је подигнута према замисли његовог оца, као дрвена структура, у народу позната под именом Краљевска барака. Ова

кућа је, само четрдесет година касније, у потпуности изгорела, те се тада приступило њеној поновној изградњи. Нова палата је подигнута од природног камена и од тада није битније мењала изглед. Последњи, четврти тракт, који је затварао атријум са дворишне стране, никада није довршен, премда је његова фасада започета. Оригинални пројекат, у духу барока, архитекти Франциско Шавијер Фабријо и Жозе да Коста и Силва су заменили неокласицистичким. Иако је камен темељац постављен 1795. године, радови на изградњи палате су започели тек 1802. Како је изградња успорена, цела португалска краљевска породица се преселила у Бразил, да би тек по устоличењу краља Луја I (1838), палата Ажуда коначно постала званична резиденција португалског монарха. Као резиденција је служила шездесет година, до пада монархије. Године 1968. је претворена у музеј и отворена за посетиоце. Палату Ажуда и данас користе португалске власти приликом значајних церемонија.

Дворска палата у Лондону (Buckingham Palace)

Џорџ III је Бакингемску палату купио 1761. године за своју жену, краљицу Шарлоту. У њој је живела краљевска породица, будући да је зграда била смештена близу Светог Џејмса, где су се одвијале све монархистичке активности. Већ су 1762. године започели радови на ремоделовању палате, за потребе краљевске породице. Радови су били поверени сер Вилијаму Чејмберсу. Године 1820, краљ Џорџ IV је одлучио да се упусти у ремоделовање ове резиденције и њено трансформисање у палату.

Архитект који је радио на овом пројекту био је Џон Неш. Он је сачувао изворни блок, али је удвостручио његову величину, додајући му нови блок спаваћих соба на западној страни. На фасади је видан

утицај француског неокласицизма, који је популарисао краљ Џорџ IV. Цела фасада је урађена од природног камена. Северно и јужно крило су у потпуности замењени новим, знатно већим блоком, са Тријумфалним луком, такозваним Мермерним луком. Он је смештен у двориште, а изграђен у част победа код Трафалгара и Ватерлоа. До 1830. године су трошкови изградње далеко премашили очекивања, те је, након смрти краља Џорџа IV, архитект Неш отпуштен. Палату је довршио краљ Вилијам IV, али се у њу никада није уселио.

Краљица Викторија је, заправо, била први британски суверен који се уселио у Бакингемску палату, у јуну 1837. године. Након њене удаје за принца Алберта, 1840. године, палата је показала све своје недостатке. У њој није било довољно простора за децу, као ни за госте, те се приступило померању Мермерног лука, на североисточни угао Хајд парка, како би се ослободило место за ново, четврто крило. Палата је тада, од „U“ форме, попримила класичну, четвороугаону форму, са двориштем у средини. Архитект надлежан за ову реконструкцију, Блор, додао јој је источни фронт. На целокупни корпус здања је додата и завршна атика, која је декорисана фризовима. Њено обликовање је, заправо, преузето са пројекта за завршни венац Мермерног лука, који је осмислио архитект Неш. Радови су завршени 1847. године.

Следећи већи радови, нарочито на фасади палате, одвијали су се у периоду 1913-1914. године. Тада је замењен камен на фасади, а урађене су и мање стилске преправке, те је главно фасадно платно попримило строжи, класицистички израз. Радови на трансформацији Бакингемске палате су се одвијали у временском распону од сто шездесет година.

Дворска палата у Мадриду (Palacio Real)

Резиденција шпанских краљева се налазила на овој локацији још од IX века. На том земљишту је сазидана прва палата, утврђени замак, познат под именом Алказар. Од тог времена, па до 1734. године, на тој локацији се налазило неколико палата, које су током векова рушене, зидане и преправљане. Године 1734, у пожару је у потпуности уништена палата која је сазидана за шпанског краља Филипа IV. Како би истакао континуитет шпанске државности, краљ Филип IV је на истој локацији сазидао потпуно нову палату. То здање су осмислила двојица чувених италијанских архитеката. Изворни пројекат је урадио Филипо Јувара. Будући да је он преминуо две године након почетка градње тог великог комплекса, ангажован је архитект Г. Б. Сађети, који је прерадио оригинални пројекат, држећи се аутентичног Јувариног дела. Палата је зидана у периоду 1738-1764. године. Накнадне промене на двору су се одигравале временом, али здање није битније изменењено. Палата у свом највишем делу има чак шест етажа. Фасаду карактеришу велики пиластри, који се протежу од првог спрата до врха грађевине. Једна фасада излази на трг са капијом и гледа на оближњу цркву. Тај класичан барокни трг заправо представља главни улаз у палату. Просторна организација палате је таква да је краљевска породица доње етаже користила за станововање у летњим, а горње за боравак у зимским месецима.

Дворска палата у Ослу (Kristiania)

Двор у Ослу је смештен на главној градској оси, која се завршава капијом Кар-

ла Јохана, а води од централне градске жељезничке станице, преко Парламента, зграде Универзитета и позоришта. Након Наполеонових ратова, негов бивши високи војни заповедник, а тада краљ, Карл Јохан, желео је да обележи ступање породице Бернадота на скандинавску сцену.

Нови краљ Шведске је, 1821. године, одлучио да би било неопходно подићи двор у Ослу. Пројекат осмишљавања краљеве палате је поверен архитекту Хансу Д. Ф. Линстуу, који је по рођењу био Данац. Краљ Карл и архитект Линстуу су пронашли савршену локацију за нову палату, брдо западно од тадашњег градског центра. Први планови за нову палату су сматрани превише грандиозним, па је, после извесних преправки, рад на темељима започео 1825. године. Према плановима, нова палата је заснована на класичним принципима организације оваквих здања. Основа је била у форми слова „X“, са прочељем класичног грчког храма. Палата никада није завршена према оригиналном плану, због малог буџета. Линстуу је направио неколико верзија ремоделованог двора како би се уклопио у пројектовани буџет, задржавајући максимум првобитне идеје. Нова палата је у основи добила облик слова „U“, док је на главној фасади подигнут портал, налик прочељу грчког храма. Палату одликују симетрија, строгост форме и елементарна декорација. То је троспратна структура, покривена равним кровом. Радови на палати, који су трајали петнаест година, завршени су 1836, када је почело уређење ентеријера.

Дворска палата у Стокхолму (Kungliga Slottet)

Краљевска палата у Стокхолму је официјелна резиденција шведског суверена. Та структура је, са својих шесто осам соба, нај-

већа краљевска палата на свету која је још увек у функцији. Палата је подигнута у периоду 1697-1754. године, са веома видљивим утицајем италијанског барока. На палати су данас, поред барока, видљиви и утицаји рококоа, као и Густавовог неокласицизма.

Највећа је вероватноћа да је у XIV веку, за време владавине краља Магнуса Ериксона, замак постао познат под именом „Замак три круне“. У то време, Магнус Ериксон је био суверен три краљевства, Шведске, Норвешке и Сканије. Велики део северног крила данашње краљевске палате представља део Замка три круне, који је одолео времену. Барокна фасада прикрива средњовековне торњеве са пушкарницама. Краљ Густав Васа је 1521. године напустио Калмарску унију (унија између Данске, Шведске, Норвешке и Финске, основана 1397. године). Тада је представљао прекретницу у оснивању модерне Шведске државе и нације, па је Замак три круне од тада постао званична резиденција шведских краљева. За време владавине краља Густава Васе, замак је био претворен у величанствену ренесансну палату, чији је пројектант, већим делом, био холандски архитект Вилхем Бој. По закључењу мира са Вестфалијом, 1648. године, због новог шведског статуса, планиране су веће измене на палати. Радови су започети тек после 1692. године, по плановима архитекта Никодемуса Тесина Млађег. У том периоду је рестилизовано северно крило палате (са погледом на Норбр), које је добило изглед класичне италијанске барокне палате. Катастрофалан пожар, 7. маја 1697. године, скоро је у потпуности уништио стари део палате, док је ново, северно крило, било практично нетакнуто.

Три недеље после пожара, архитект Тесин је предао шведским властима цртеже за нову краљевску палату. Према плану, нову палату је требало саградити у наредних пет година.

Шведска краљевска породица се, међутим, у нову палату није могла уселити пре 1754. године, скоро шездесет година након пожара. Радови на уређењу ентеријера палате су започети после 1730. године, под надзором архитекта Карла Хорлемана. Свака од четири фасаде нове палате има јединствен карактер. Западна фасада, са погледом на стражу и спољно двориште, била је Краљева фасада, мушка фасада, са прикладном декорацијом у виду војних атрибута и елемената снаге, моћи и чврстине. Та фасада садржи и лучну структуру, која је представљала краљеву стражу. У њеном склопу се налази западно степениште, које води на платформу Гамластан-Норбрю. Источна фасада је била Краљичина, женска страна, и садржи Краљично степениште, које води у мали дворски врт, обликован у духу италијанских паркова (Логарден). Главно обележје ове фасаде су колосални пиластри, који су били видљиви са веома велике удаљености. Јужна фасада представља шведску нацију. У њеном центру се, у форми велике тријумфалне капије, налази монументални улаз у палату. Та фасада је дефинисана још двема суседним структурама, Краљевском капелом и Двораном Шведске, које, заједно са широком рампом, граде леп, дефинисан и заокружен градски амбијент. Северна фасада, са погледом на Норбрю и трг Густава Адолфа, указује на рафинирани аспект краљевске породице, будући да се са те стране налазе собе њихових краљевских височанстава. Основни карактер тој фасади дају две широке рампе – прилази двору, које се спуштају до нивоа мора.

Следеће четири палате које ће бити приказане немају већи број додирних тачака са београдском палатом, будући да су пројектоване и настале пре него што се и родила идеја о изградњи двора у Београду. Додирне тачке нису пронађене ни приликом анализе контекста и урбанистичке

морфологије у којима су ове структуре настале, али, свака од ових палата поседује неки куриозитет који би могао допринети глобалном сагледавању проблема београдског двора.

Дворска палата у Амстердаму (Soestijk)

Соестијк палата у Амстердаму је саграђена у периоду 1648-1732. године, по пројектима архитеката Петера Поста и Јакоба Ван Кампена.

Дворска палата у Варшави (Zamek Krolejjsky)

Дворски комплекс у Варшави је саграђен у периоду 1526-1795. године. Та структура је више пута мењала свој изглед, тако да је њена изврна архитектура остала непозната. Палата је скоро до темеља уништена у Другом светском рату, а обновљена је седамдесетих година XX века, иако није постојала оригинална планска документација.

Палата у Санкт Петербургу (Зимний Дворец)

Саграђена је по пројекту Ђорђа Матарновија и Бартоломеа Растрелија, 1762. године. Служила је као официјелна резиденција руске династије до 1917. године. То здање, подигнуто у барокном стилу, плени својом величином и представља једну од највећих дворских палата на свету. Компоновано је одмерено, са изузетно богатом декорацијом и фасадном пластиком. Најпрепознатљивији елементи су колонаде коринтских стубова, које се протежу целом висином овог тро-спратног здања. Испред главног улаза се налази монументалан трг, полуелипсастог облика, са којег се сагледава цела палата.

Дворска палата у Паризу (Versailles, Palais Royal)

Версајска палата је саграђена у периоду 1676-1708. године, по пројекту дворског архитекта Жила Ардуен-Мансара.

ДВОРСКИ КОМПЛЕКСИ И ПАЛАТЕ У ЕВРОПИ И ОДНОС БЕОГРАДСКОГ ДВОРСКОГ КОМПЛЕКСА ПРЕМА ЊИМА

После краћег приказа палата у краљевинама Европе, садашњим и бившим, може се доћи до одређених закључака. Те структуре су представљале најимпозантније грађевине градова у којима су се налазиле. Њиховом архитектуром се показивало богатство и неприкосновена моћ владара. У свим европским престоницама, дворска палата је представљала жижну тачку око које се одвијао градски живот, окосницу развоја града, и била један од најзначајнијих урбанистичких мотива града. Често је постављана на морфолошки најекспониранију тачку у граду (Будимпешта, Осло, Атина, Стокхолм), на обале река или мора (Копенхаген, Санкт Петерсбург, Амстердам). Њихова близина је давала ексклузивност четврти и утицала на настањивање најбогатијих слојева становништва у њеном непосредном окружењу. Све је то у великој мери утицало на наглу трансформацију тих делова града.

У случају Београда, палата је постављена на једном од три градска гребена, на ивици потеза који данас представља најзначајнију градску осу. Самом локацијом, београдски двор има потенцијал стокхолмског и будимпештанског дворског комплекса, али је за разлику од њих, у самом контексту, београдска палата погрешно оријентисана. Погрешна оријентација је карактеристична за дворове балканских престоница, нпр. Букурешта и

Софије, што се може приписати дугом низу година урбаног заостајања, због чега се приликом избора локација за палате није спроводила дубља урбанистичка анализа. Може се рећи да је, с обзиром на морфологију терена и градски контекст, позиција двора у Београду врло добра. Ипак, ти квалитети су резултат пуке случајности. Оно што се с правом може окарактерисати као лоше, јесу немар и бахатост с којима је овај простор у каснијим периодима уређиван и изграђиван. То много говори о неспремности и незрелости средине да се на адекватан начин избори са проблемима уређивања града, иако су јој квалитетна решења била на дохват руке.

Позиције у контексту

Према месту на коме су настале, ове палате се могу поделити у две групе.

У прву спадају оне које су настале на месту на којем су већ постојали дворови из претходног периода (средњи век). Ту се могу сврстати палате у Стокхолму, Будимпешти, Лисабону, Бечу, Лондону, Варшави и Бриселу. Оне су често подизане на темељима старијих здања, која су страдала услед ратова или непогода (пожара и земљотреса). У тим случајевима је, углавном, реч о амбијентима који су већ били густо изграђени.

У другу групу спадају палате које су настале на потпуно новим локацијама, на којима раније нису постојали објекти оваквог карактера. Међу њих спадају дворови у Копенхагену, Будимпешти, Букурешту, Атини, Паризу, Амстердаму, Санкт Петерсбургу, Ослу и Мадриду. Те палате су саграђене углавном у новије време, као замена за старе, дотрајале, које више нису задовољавале потребе племства. Оне су често представљале структуре које су ницале нешто даље од градског центра, иницирајући његово ширење. Такав је случај и са дворским

комплексом у Београду. Њихову архитектуру је одликовао пре стамбени него јавни карактер.

Са урбанистичке тачке гледишта је могуће говорити о палатама које су срасле са градским ткивом, било да се наслањају на суседне блокове или су непосредно везане за структуре које их окружују. Краљевска палата у Копенхагену је у потпуности срасла са околним кућама, стварајући један спонтан, али контролисан амбијент. Он свакако не сугерише приватност и резиденцијалан карактер, какав поседује већина палата, али ствара пријатан амбијент, који по карактеру одговара контексту. Супротан случај представља краљевска палата у Ослу, која одише мирноћом палате у резиденцијалним четвртима. Због свега тога, амбијенти уз палате попримају различите карактере, у зависности од делова града у којима се налазе.

Од велике је важности сам контекст у којем су палате настајале. Дворски комплекс у улици Краља Милана, по урбанистичком концепту, веома подсећа на дански случај. Суседне структуре су се припиле уз двор, формирајући густо изграђен градски блок. Разлика је у томе што је тај силни набој у Копенхагену резултирао једним складним одушком, пјацетом са које се може уживавати у хармонији амбијента дворског комплекса. У Београду, овакав простор не постоји. Тачније, он је ту, али су његова обрада, материјализација и обликовање недостојни његовог истинског значаја за цео градски амбијент. Насупрот овоме су палате које су нешто издвојеније у односу на градски амбијент. Та изолација је постигнута најчешће тампонима зеленила (Осло, Атина, Париз). Ове палате су пројектоване са намером да се краљевска породица измести из центра града у мирније градске делове, где ће имати већу приватност. Те структуре су углавном пројектоване као раскошне резиденцијалне

виле (Осло, Атина) или, пак, као целе градске четврти, у којима су, поред суверена, становали и чланови шире породице, али и поједини чиновници (Париз, Мадрид).

Палате скромнијих димензија су углавном рађене у компактном временском периоду (од неколико, до десетак година), док су оне веће грађене у етапама. Битно је напоменути да је, иако скромнијих димензија, изградња појединих палата трајала више деценија. У групу дворова грађених у етапама спадају палате у Будимпешти, Бечу, Букурешту, Стокхолму, Лондону и Бриселу. Палате које су сазидане одједном, у компактном временском периоду, јесу палате у Атини, Софији, Ослу, Копенхагену, Лисабону, Амстердаму, Санкт Петерсбургу и Паризу. Дворски комплекс у Београду је зидан у више етапа и није завршен према изворном пројекту. За већи део европских палата је карактеристична архитектонско-урбанистичка доследност. Сви архитекти који су накнадно радили на уобличавању европских дворова су поштовали изворне идеје претходника. Знатније измене су се дешавале услед наглих промена потреба на дворовима, али никад по цену урбанистичког и композиционог склада. Према етапности изградње, дворски комплекс у Београду судбински, донекле, подсећа на палату у Бриселу, у којем су оригинално пројектоване две одвојене куће, саграђене у различитим периодима, које су архитектонски и композиционо чиниле једну целину. Оне су накнадно спојене повезујућом структуром, која је целом комплексу дала потпуно нови изглед. Са друге стране, палата у Београду је, према пројекту, слична стокхолмској палати, која је цела пројектована одједном, али је њена реализација била етапна (крило по крило). У Београду је, по оригиналном пројекту, подигнуто само северозападно крило, док су остала два планирана за изградњу после 1900. године. На концу, уместо та два

крила, никло је ново, потпуно другачије, југоисточно крило, док централно никада није подигнуто. Једина европска палата која, поред београдске, никада није у потпуности завршена, јесте палата у Лисабону. Најбољи пример архитектонске доследности је Будавара, палата у Будимпешти, на којој је северно крило палате, после осамдесет година, подигнуто симетрично у односу на јужно, у потпуности поштујући манир и елементе архитектонског израза старог крила.

Приступ палатама

Из наведених примера се види да је један од начешћих принципа европског урбанизма постављање палате у дну осе (Копенхаген, Осло). Уколико палате нису у дну или на осовини значајније собраћајнице, приступа се формирању секундарне осе, која палату има у дну своје дубинске визуре. Палата у Бриселу тангира значајну градску улицу. Иако је реч о централно симетричној структури, она се из те улице доживљава само у перспективи. Сва њена симетричност и монументалност не долази до великог изражaja. Секундарни правац, из парка, који директно води ка главном улазу, управо потенцира поменуту симетрију и коригује недостатак који је постојао оригиналном поставком палате у градском ткиву. Сличан је случај са дворским палатама у Букурешту и Атини.

Палате које нису видљиве са улица, постављање су на већим трговима или надомак воде. Највећи квалитет, у том смислу, постигнут је са палатама у Стокхолму и Будимпешти. Иако смештен у средњовековном делу Стокхолма, измреженом уским улицама, Гамластанслот је изузетно доминантан, јер се налази на узвишењу, уз море. Та палата је видљива из свих делова града. На простору на којем се она наслана на

градско ткиво, оформљена су два трга. Један од њих је класичан трг, са јавним објектима, а други пјацета, са дворском стражом, чиме је заокружена целина дворског ансамбла. Сви проблеми контекста су у овом случају вешто трансформисани у квалитете и предности. Како важније саобраћајнице тангирају ову палату, приступило се формирању нових амбијената, који су успели да надоместе недостатак визура са улице. Сличан проблем постоји и у случају београдског двора, али се, нажалост, пошто су проблеми идентификовани и представљени као нерешиви, стало са свим активностима. Једини део двора у Београду који је видљив из неке од улица је онај из Крунске. У свим осталим визурама, дворски комплекс је визуелно ненаметљив. Могуће је проћи поред ових палата а да се поглед не заустави на њима.

Урбанистички проблем палате у Будимпешти је сличан, али на нивоу микромодела. Њој заправо није ни потребан озбиљнији и драматичнији урбанистички оквир од оног који је добијен постављањем те структуре на заравњен плато на врху брда. Како је палата смештена на узвишењу, видљива је из сваког дела града. Иако су приступи палати са углова, репрезентативни прилаз је надомештен великим платоима и степеништем, са којег се пружају најразличитије визуре на дворски комплекс.

Сасвим је вероватно да је приступ београдском двору поседовао сличне контекстуалне проблеме као бечки двор. Њему се приступа из густог градског ткива. Ситуација Новог Хофбурга је таква да он тангира главни пролаз кроз дворски комплекс. У Бечу се приступило формирању једне велике зелене површине и Јозефовог форума, како би се тежиште пребацило на приступ комплексу са северне стране. У случају београдског дворског комплекса, еквивалентан захват би представљало интензивирање правца

Савезна скупштина – улица Народног фронта (Краљице Наталије).

Београдски урбанизам кроз призму дворског комплекса

За највећи број европских палата се може рећи да се налазе у архитектонски довршеним амбијентима. Нажалост, у Београду не постоји ниједан део града у којем се водило рачуна о естетско-урбанистичким принципима, о хармонији једне амбијенталне целине, о односу једног монументалног здања и његовог окружења. То говори о нашој суженој способности да препознамо квалитетете који су се спонтаном изградњом овог града наметнули као потенцијалне вредности. Евидентно је да до изражaja долази неспособност за изграђивање престонице. То је, нажалост, једина константна карактеристика која прати развој Београда од краја Јосимовићеве реконструкције вароши у шанцу. Ниједно друштвено уређење и ниједан поредак не могу искоренити проблем који имамо, а који има дубљу социо-културолошку позадину. Естетика једног града се, у првом реду, заснива на смисленом постављању улица, које немају „празну перспективу“. Уличне осовине се, уколико су од великог градског значаја, увек завршавају неким монументалним репером, здањем, спомеником, урбаним догађајем. У томе се огледа квалитетна естетика градских простора. То су слике које свима остају урезане у сећању. У тексту „Урбанистички грехови Београда“, објављеном 1939. године, Милутин Борисављевић каже следеће: „Једна зграда може бити – појединачно узета најлепша зграда на свету, па ипак може бити ругло у односу на своју околину. Тако, на пример, зграда (старог) Генералштаба је једно мајсторско дело неоренесансне архитектуре, али зар није грех што је овако леп и скupoцен

монумент угашен околним зградама, уместо да буде слободан са свих страна и постављен тако да дође до највећег изражaja? Да не говоримо о другим урбанистичким греховима Београда, јер смо о свима говорили у прошлом чланку, а има их заиста много. Реч је данас о томе може ли се ту нешто поправити? О томе је и наша општина почела да мисли и као што знамо, већ је решено да се она јадна и затрпана црква светог Марка дегажира рушењем оне велике и нове зграде у Александровој улици. Она, што је најинтересантније припада овој цркви. И тако, вежбамо се и играмо урбанизма, зидамо и рушимо, али реч је о јаким објектима! Ми овде не можемо, а да не замеримо не само општини која одобрава извођење оваквих глупости, већ и архитектима који пристају да их пројектују. Никоме није јасно зашто је изостао протест архитекте цркве светог Марка што ће његова зграда бити затворена? Због чега се није борио да се поред цркве реши и цео простор који јој припада? Овакви проблеми постоје на великом броју осталих градских локација, а нарочито онима са структурама од градског и националног значаја.“

Ови подаци, нажалост, не говоре ништа добро о начину на који су решаване судбине капиталних амбијената у Београду. Данас би се требало запитати да ли, у појединим случајевима београдског урбанизма, штитимо архитектонски и урбанистички нехат? У критици београдског урбанизма, Милутин Борисављевић додаје: „На проширењу улице испред Народне скупштине требало је створити трг Парламента. Ову грешку је лако исправити ако се уклони скроз непотребна ограда испред парламента. Тада би се могао веома лепо архитектонски саградити нарочито постављањем два монументална споменика или фонтане са леве и десне стране зграде. Најтежи део проблема је решавање блокова аграрне банке и поштанске штедионице.“

Аналогно овом проблему, који још увек није решен, постоји проблем дворског комплекса, на којем данас, према одлукама институција и градских власти, треба поново подићи ограду каква је постојала крајем деветнаестог века. Разлог постојања ограде у претходном периоду је то што се у зградама тадашњег дворског комплекса становало, а цео двор је још увек био незавршен. Поставља се питање стварне оправданости потребе да се ограда изнова постави. Урбанистички проблеми Београда су у протеклих сто година решавани хировито, тако да не би било чудно да су разлози за поновну изградњу те ограде сличне природе. Њено враћање би, у покушају да се створи псевдо-аристократски амбијент, урбани развој тог подручја вратило неколико корака уназад. Ниво урбаности целог простора би у знатној мери опао. Интересантно је напоменути да је иста ограда само неколико десетина година уназад, не тако давне 1948. године, уочена као проблем и уклоњена. Двориште између два двора је постало део јавног градског простора. Такав захват је отворио могућност да се једног дана овај амбијент обликује као један од градских тргова. Ограда око целог дворског комплекса је уклоњена из истог разлога. Уместо да се данас иде у том правцу, чини се да је изабран ретроградни приступ. Овакав став, изгледа, постаје манир институција које оваквим проблемима одлучују. Идентичан пример је Конак кнегиње Љубице. Пре неку годину, плато на којем се налази ова значајна кућа је ограђен, са образложењем да је тај простор тако одувек изгледао, а потез је правдан безбедношћу и лакшом заштитом те значајне грађевине.

Изгледа да не постоји осећај за савремене тенденције у свету приликом обликовања најдрагоценјих, заштићених градских амбијената. Оне препоручују отварање, а не ограђивања јавних простора. У нашој пракси,

нажалост, врло је ретко заступљен критички осврт према историјском наслеђу. Изгледа да не постоји мерило по којем би се извршила квалитетна селекција онога што је некада постојало, а што би било вредно обнове. Да ли је могуће урадити квалитативну анализу целокупног историјског развоја једне структуре, али у односу на све забележене фазе развоја, као и историјске критике и сугестије, па тек потом одлучити у којем ће се правцу ићи са њеном рестаурацијом или реконструкцијом? Није ли предност што се данас све околности које су утицале на трансформацију неког здања могу сагледати са временске дистанце? Питање које је неизбежно, јесте да ли постоји идеја или визија о простору и градским амбијентима у оквиру заштићених целина? Да ли је, само зато што се зна како је неки простор изгледао у једном периоду свог постојања, довољно да се донесе одлука о рестаурацији тог амбијента, иако она са собом носи мањи степен урбанизета? Да ли је то стање априори боље, јер је старије? Приликом таквих интервенција је врло битно да се узму у обзир не само реализације структуре и амбијенти, већ и идеје које су постојале о њима, ако су постојале. Шта се дешава са критикама које је тај амбијент претрпео у прошлости и због којих је на крају подвргнут трансформацијама? Нису ли управо таква размишљања погоднија подлога за касније интервенције? Налазимо се, нажалост, у периоду када се врло лако, без дубљих, студиозних анализа, напада све што је настало у протеклих пола века. Под паролом изгубљене традиције, данас се покушавају пласирати веома дискутабилне архитектонско-урбанистичке интервенције. Велика је штета што су општа амнезија, исхитреност, нестудиозност и бахатост опште карактеристике деловања у домену обнављања градитељског наслеђа у Београду.

Приликом подизања зграда двора и парламента, није се водило рачуна о ономе што је било од капиталног значаја, а то је постављање ових здања у осовинама улица. Право је урбанистичко разочарање да та, најзначајнија кућа престонице нема ниједан приступ усмерен према главној осовини, односно, да ниједна од четири осовине не лежи у некој од приступних улица. Европска је пракса да се, приликом постављања и изградње кућа овог ранга (двор и парламент), комплетан контекст, уколико није адекватан, мења. Просецају се нове улице, а неке се затварају. Користе се постојеће осе и доминанте, пројектују се нове зграде и елементи мобилијара, фонтане и скулптуре. Цело непосредно окружење се припрема да што боље прихвати нову зграду, како би она засијала у пуном светлу.

Недостаје нова улица у осовини улаза у Савезну скупштину, дворске пјацете, ка улици Народног фронта (Краљице Наталије) и даље ка железничкој станици, улица која би дала нови смисао тим значајним зградама (двору и парламенту). Оваква оса би створила нови урбанистички оквир за њихову квалитетнију егзистенцију. Потребу за формирањем те нове осе, додуше у нешто редукованом облику, осетио је и архитект Александар Бугарски, изворни пројектант дворског комплекса у Београду. Како је изгледала његова изворна замисао београдског двора, данас, нажалост, није познато. Ипак, то се поуздано може закључити на основу сачуваних списка, као и изведеног северозападног крила, али и осталих изведених кућа овог пројектанта.

АЛЕКСАНДАР БУГАРСКИ И НОВА ПАЛАТА У БЕОГРАДУ

Градско степениште и Двор

Београд би на више места требало да има лепе и простране терасе. Не само да

би се са њих пружао леп поглед ка реци и Новом Београду, већ би се значајна здања, блокови и уличне фасаде лепше сагледавале. Дворски комплекс у улици Краља Милана је прикљештен и налази се у њеном најужем делу. Из Дворске улице и са Андрићевог венца, двор је притиснут још више. Грађевине овог типа би требало да су у простору тако постављене да се могу лепо сагледавати. Ако је на било којем месту у Београду требало размишљати о пробијању нових улица и кориговању регулационих линија, то је онда требало учинити на овом подручју. Дворски комплекс представља драгуљ центра града, али ка њему не води ниједна улица. Две значајне улице га само тангирају. Тај ансамбл ни на који начин није достојно приближен људском оку. Сvakако се може десити да пролазник, штетајући улицом Краља Милана, и не задржи поглед на двору, јер не постоји никакав јавни простор који би подржao значај његовог архитектонског израза. Од те тачке, ниједан пут не води ка савском пристаништу и дну савског амфитеатра. Улица Краља Милана, која је једна од градских греда, заједно са Дворским комплексом, заслужује сасвим другачији третман. Све естетске категорије у градовима стварају сплет веза, које директно утичу на слику града. Ако из једне долине имамо леп поглед на узвишење, онда ћemo са тог узвишења имати леп поглед на долину. Исте законитости важе и за Београд. Како је он окренуо леђа водама, његов је изглед са река поприлично хаотичан и ружан. Урбанисти, нажалост, још увек нису схватили да је Београд град на брдовитом терену и да га ваља организовати по принципима који су у складу са тим. Уместо тога, њему се намећу урбанистички шаблони континенталних, равничарских градова. Чињеница је да би са садашњим грађевинским фондом Београд био свакако леп равничарски град. Урбанистички потенцијали овог града леже у морфологији

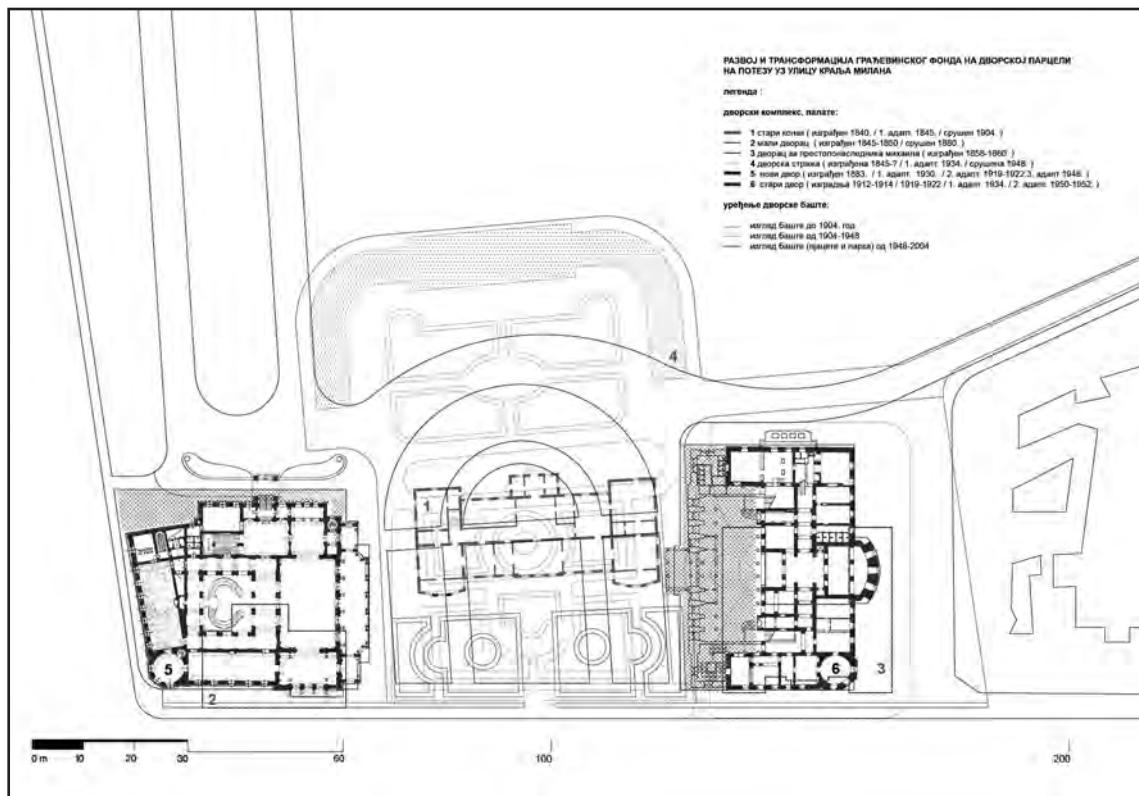
његовог терена, као и у појединим елементима урбоморфологије. Из тог разлога је правилно трасирање улица и отварање амбијената терасама и степеништима изузетно битно.

Светозар Зорић, у свом чланку из 1902. године, под називом „Лепа Варош“, каже да у Београду, од распореда улица, саобраћајних артерија и праваца њиховог пружања, не стоје боље ни положаји ни распоред јавних и монументалних зграда. Ниједна од тих грађевина у Београду нема угледног места, нити је ка њима управљена нека од лепших улица, нити која лепша грађевина украшава перспективу неке значајније улице.

Како је парцела за смештање новог дворског комплекса наслеђена куповином Симићеве куће, која се тада налазила на рубу градског центра, није постојало много урбанистичких параметара који би условили његово компоновање. Услед дугогодишњег урбанистичког заостајања Србије, нису постојали адекватни локални стручњаци који би се позабавили проблематиком нове палате. Било је евидентно да је Србији било неопходно искуство са стране. Да је овакав проблем контекста и нове палате постојао на неком другом терену (у Аустрији, Мађарској, Италији или Шведској), он би свакако био веома успешно решен, будући да сама морфологија терена сугерише прегршт квалитетних урбанистичких решења. Међутим, навика зидања уз улицу и апсолутно негирање могућности да се у монументалну зграду може ући са трга или проширења, али не из нехата, већ из незнања, довели су до инсистирања на постављању двора уз улицу, непосредно уз постојеће зграде. Није се осетила потреба ни за каквим акцентовањем те нове структуре. За потребе израде пројекта двора је ангажован архитект Александар Бугарски, који је, иако оптерећен условима локације и захтевима краљевске породице, осетио њену драгоценост.

Постављена на ивици гребена, тангирана најзначајнијом градском саобраћајницом, та нова структура је, ипак, могла доћи до изражaja увођењем секундарног правца. Тај нови правац би имао много већу вредност за доживљај самог дворског комплекса но што га има улица Краља Милана. Данас се зна да је садашњи Стари двор представљао прво крило будућег комплекса. У годинама по његовом завршетку, требало је започети зидање преостала два крила. На тај начин би новопројектована оса водила право до централног мотива дворског комплекса. Нова улица, степениште, требало је да води од данашњег Руског дома до пјацете између Старог и Новог двора. Бугарски је осетио потребу да се испред дворског комплекса отвори једна дугачка, плитка тераса, како би се то зидање што боље видело са реке и визура улица на савској падини. Радови на изградњи те терасе су започели рашчишћавањем већег броја неугледних кућа, које су се налазиле преко пута дворског комплекса. Међутим, године преврата нису утицале само на политику, већ и на градитељство. Овај план је потпуно заборављен, а у даљу изградњу двора се кренуло као да овакав пројекат никада није постојао.

Данас не постоји нити један план или документ који подробније описује изворни пројекат Александра Бугарског. Једино што је могуће наслутити, јесте како је двор могао изгледати, и то проучавањем Старог двора и његове изворне архитектуре, као и преосталих монументалних здања које је пројектовао Бугарски и његових могућих узорака, узимајући у обзир средине у којима се кретао, образовао и стварао. Свакако је могуће да су на њега оставили утисак бројни пројекти за нове дворске палате, грађене широм Европе. Крај деветнаестог века, када настаје београдски двор, јесте период када су бројне европске монархије добиле своје нове дворове.

Сл. 6. Развој и трансформација грађевинског фонда на дворској парцели, на потезу уз улицу Краља Милана (фокус је развој идеје о трочланом компоновању репрезентативног дела комплекса београдског Двора).

Figure 6. The development and transformation of the construction fund on the Royal Palace block, along the Kralja Milana Street (the focus is on the development of the idea about forming the representative part of the Belgrade palace block in three parts).

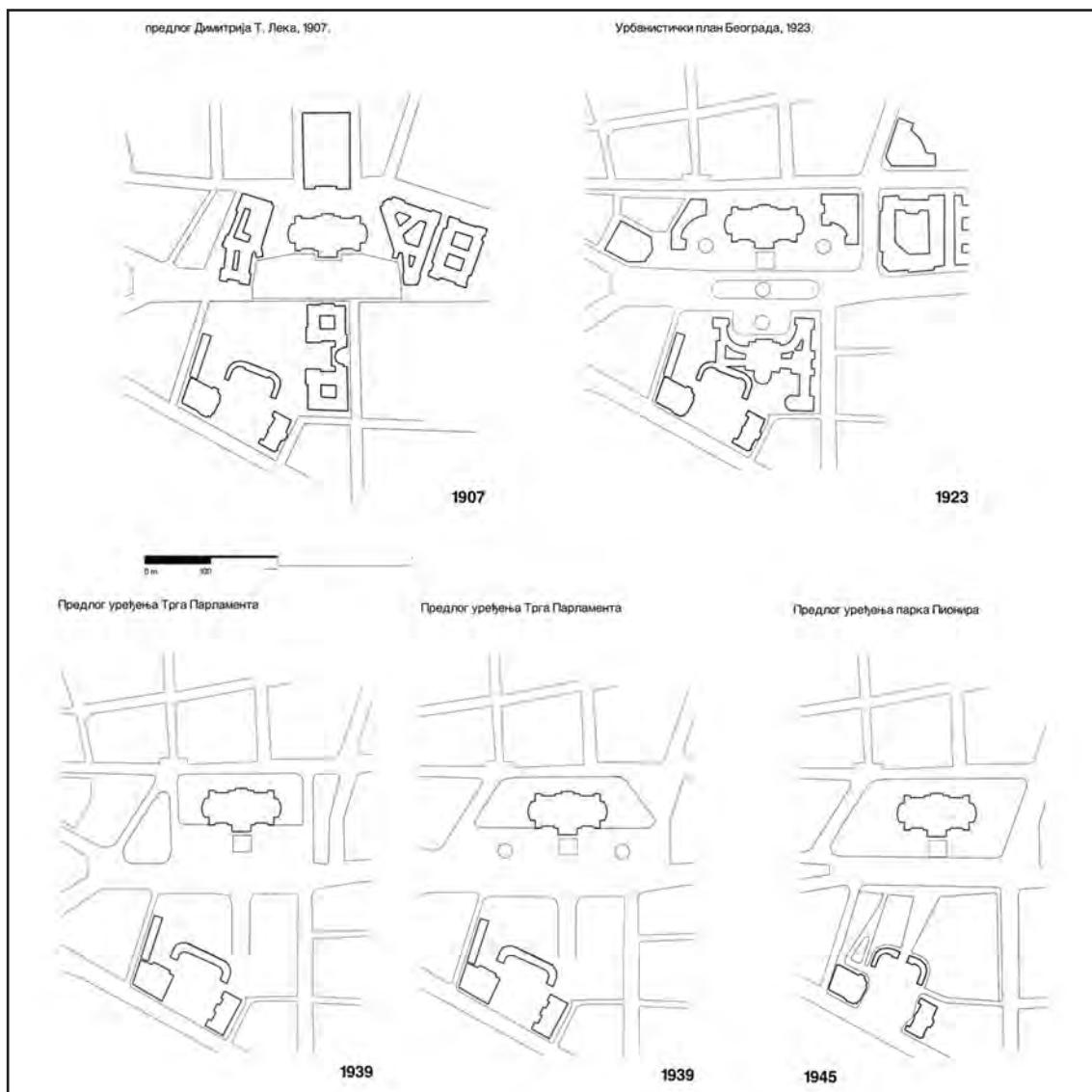
Fig. 6. Développement et transformation du fonds de construction sur la parcelle du palais, le long de la rue Kralja Milana (l'accent est mis sur le développement de l'idée d'une composition à trois membres de la partie représentative du complexe du Palais de Belgrade).

Александар Бугарски – узори

Александар Бугарски је рођен на територији бивше Аустроугарске монархије, на подручју данашње Словачке. Од свог најранијег узраста је почeo да показује интересовање за инжењерство и градитељство. Породица Јована Бугарског се 1842. године сели у Нови Сад, у којем Александар завршава основну и средњу школу. По завршетку студија у Пешти, одлази у Аустрију, у којој ради на пројектима стамбених и угоститељских објеката. Свој

стваралачки опус у матици започиње 1867. године, када прелази у Београд и запошљава се у Министарству грађевина. То се поклапа са годином пројектовања дворског комплекса у Будимпешти. Сасвим је сигурно да су године проведене у овом граду, као и путовања у Беч, оставиле трајан утицај на његов будући стваралачки опус.

Пештанска школа се ослањала на традицију Бечке школе и на искуства италијанске и француске класичне архитектуре. Сасвим је сигурно да је у пештанској школи добио веома богато знање о свим, за то

Сл. 7. Предлози за уређење належућих микроамбијената Двора и Скупштине (Трг Светог Марка, касније Трг Парламента), током XX века. Редом су дати предлози Димитрија Т. Лека, предлог из Урбанистичког плана Београда из 1923. године, два предлога Милутина Борисављевића из 1939. године и предлог Урбанистичког института Министарства грађевина НР Србије, на челу са Николом Добровићем.

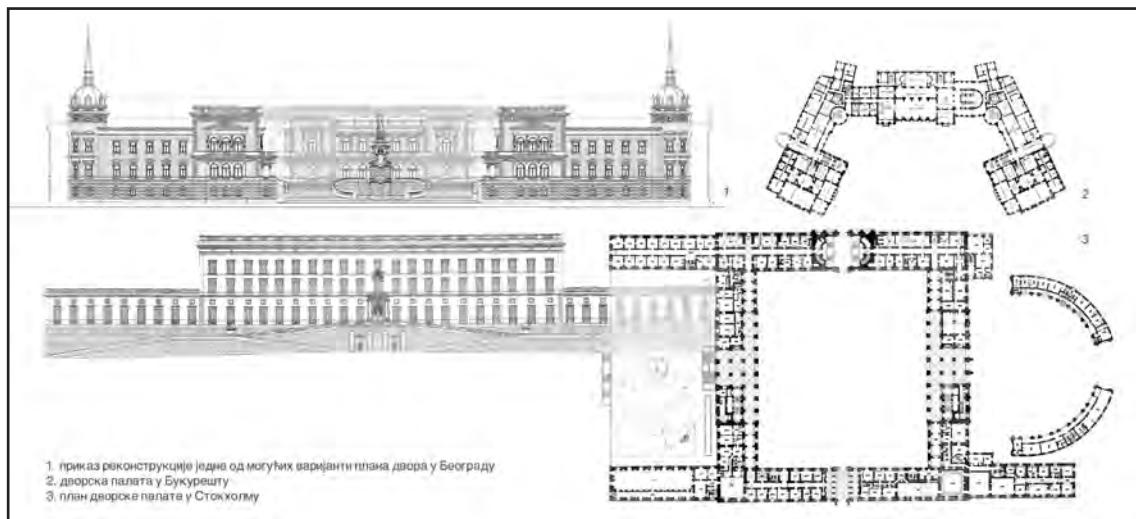
Figure 7. The proposals for the regulation of the adjoining micro-ambiences of the Royal Palace and the Parliament (St. Marko's Square, later The Parliament Square), during the 20th century. Given in sequences are the proposals of Dimitrije T. Leko, the proposal from the Belgrade Urbanistic Development Plan from 1923, two proposals of Milutin Borisavljević from 1939, and the proposal of the Urban Planning Institute within the Ministry for the Constructions of the People's Republic of Serbia, headed by Nikola Dobrović

Fig. 7. Propositions d'aménagement des micro-milieux qui s'adossent au Palais et à l'Assemblée (Place de Saint Marc, plus tard Place du Parlement) au cours du 20e siècle. On y donne les propositions de Dimitrije T. Leko, celle du plan urbanistique de Belgrade de 1923, deux propositions de Milutin Borisavljević de 1939, et la proposition de l'Institut urbanistique du Ministère de la construction de la République Populaire de Serbie, avec à sa tête Nikola Dobrović.

време најзначајнијим архитектонским достиグнућима. У концепту оригиналног пројекта за београдски дворски комплекс може се наслутити истанчан италијански осећај за урбанистичко компоновање. Развијање терасе уз улицу, на страни преко пута куће, и формирање управне осе, која потенцира пешачки, а неутралише употребу осталих видова саобраћаја, блиски су римским примерима Шпанског трга и Микеланђеловог Кампидолја. Нови урбанистички оквир, који је Бугарски препоручио, неодољиво подсећа на Микеланђелово ремек-дело. Нова оса Бугарског је, заправо, требало да буде прво градско степениште, којим би се пјацета-тераса испред двора, савским амфитеатром, спустила на обалу реке. Круна овог степеништа, на платоу, био би дворски комплекс, баш као што је палата Сенатора круна скалинете која води ка Кампидолју. Сасвим је извесно да је Бугарски био упознат са овим изванредним примером италијанске барокне архитектуре. Ако се крене корак даље, може се закључити да је пјацета, која би се налазила између три крила београдске палате, у габаритима била слична Кампидолју. Ширина и дубина пјацете, 60 x 50 м, у односима одговара пјацети на тргу Сенатора – 58 x 50 м. Висински односи су такође слични. Кампидолј је, може се рећи, идеализован пример ситуације која је, према оригиналним плановима, требало да постоји на подручју дворског комплекса у Београду. Амбијент је дефинисан трочланом просторном композицијом. Приступ и прилазна оса су дефинисани скалинетама, баш као у плану Бугарског. Три стране трга су затворене прочељима палата, тако да се посетилац, попевши се уз степенице на четвртој страни, осети затвореним у једном великому простору – соби под ведрим небом. Та оса показује потпуну билатералну симетрију плана и снажан ефекат дубинске

визуре. Комплетна просторна композиција делује као позорница са сценографијом. Тад амбијент, иако на први поглед делује као да је настао у једном временском периоду, ипак представља резултат архитектонске толеранције. Стваран је и грађен у току периода од сто педесет година. Композициона сличност са ситуацијом из 1922-1948. године доказује да је и краљевска палата у Београду грађена у етапама, поштујући, донекле, идеје оригиналног пројекта. Секундарни урбанистички елементи, као што су поплочавање и статуа, те бројне скулптуре, такође су (може се сматрати) имале утицаја на пројекат Бугарског.

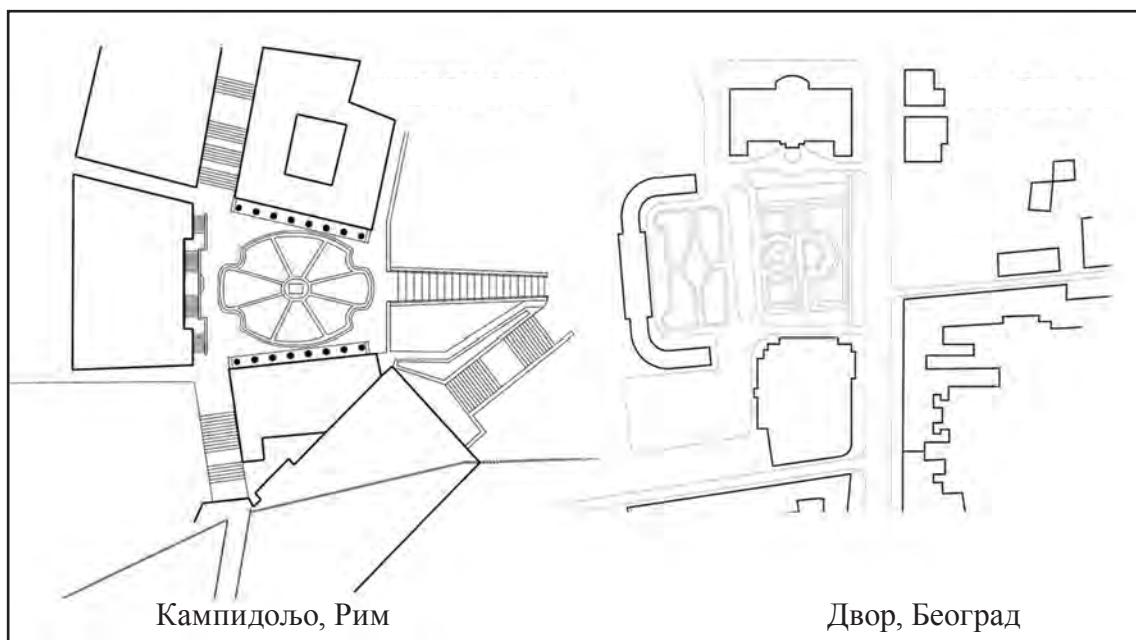
Пројекат за реконструкцију и додградњу царске палате у Бечу, са новим форумом, постао је актуелан 1869. године, када Бугарски већ увек ради на архитектонској трансформацији Србије. Сасвим је сигурно да је архитект Бугарски био упућен у тај пројекат, будући да је он у тадашњој Европи сматран изванредним. Хоффбург је, такође, пример вишевековног настојања да се царски комплекс учини што сложенијим, али да, при том, архитектонски и урбанистички делује као целина. Његова величина, свакако, вишеструко превазилази величину београдског дворског комплекса, али је њихова додирна тачка, пре свега, ситуација, будући да су оба дубоко усађена у градско ткиво. Композиционо, Нови Хоффбург скоро у потпуности одговара ситуацији дворског комплекса у Београду из 1912-1948. Оно што говори у прилог томе да је Бугарски инспирацију тражио у тој огромној грађевини, јесте и крило које се налази на крају улице Грабен. То је улаз у Хоффбург који је најближи градском ткиву. Уколико се подробније упустимо у анализу фасаде Старог двора, нарочито несуђене главне фасаде, која би гледала ка данашњем Новом двору, могу се уочити бројне сличности са

Сл. 8. Могући изглед Двора у Београду, према идеји Александра Бугарског. Основа двора у Букурешту из 1865. године и приказ основе и северног прочеља двора у Стокхолму.

Figure 8. The possible appearance of the Royal Palace in Belgrade, according to the idea of Aleksandar Bugarski. The foundation of the Royal Palace in Bucharest from 1865, and the presentation of the foundation and northern front of the Royal Palace in Stockholm.

Fig. 8. Aspect possible du Palais à Belgrade, selon l'idée d'Aleksandar Bugarski. Fondement du Palais de Bucarest de 1865, et présentation du fondement et de la façade nord du Palais à Stokholm.

Сл. 9. Упоредни приказ Кампидольја у Риму и дворског комплекса у Београду (ситуација из 1946. године).

Figure 9. The comparative presentation of the Campidoglio in Rome and the Royal Palace block in Belgrade (situation from 1946).

Fig. 9. Présentation comparative du Campidoglio à Rome et le complexe royal à Belgrade (situation de 1946).

фасадама царског комплекса Хоффбург у Бечу. Анализом пропорција приземног нивоа и пиано нобилеа, те пиластера и стубова на главној, залученој фасади ка Грабену, уочава се да сасвим одговарају дворишној фасади двора у Београду. Уколико се присетимо купола, које су представљале угаоне мотиве планиране главне фасаде, те их упоредимо са куполама на источној фасади Хоффбурга, сличност је евидентна. Овде се не би требало задржавати само на начину обликовања куполе и њеној архитектури, већ и на њеном микроурбанистичком значају у односу на корпус саме зграде. Као што су у београдском случају оне фланкирале две значајне тачке на фасади, у бечком су три куполе, које акцентују централно постављен улаз и угаоне мотиве. Нешто наративнији пример сличности фасаде је прочеље палате Новог Хоффбурга. У пропорцијама и форми овог дела Хоффбурга би требало тражити могуће разрешење проблема београдске палате.

Пошто је студирао у Пешти, а 1867. године је започела обнова двора у Будимпешти, Александар Бугарски је свакако морао знати много о том пројекту. На основу анализе фасада, не може се рећи да је могао бити инспирисан тим необарокним здањем, али не треба одбацивати могућност да је могао бити инспирисан њеним просторним компоновањем. У саставу те палате се налазе три велика атријума и једна велика тераса.

Посматрањем оригиналног здања Старог двора, долази се до закључка да су, поред пјацете испред главне фасаде, постојала још два мања атријума, из којих се улазило у бочне трактове (данашњи ремоделовани главни улаз у Стари двор). До овог закључка се долази посматрањем североисточне фасаде, из периода пре реконструкције из 1948. године. Наиме, њен угао уз Дворску улицу је био обрађен као калкан, што упућује на вероватноћу да је додградња планирана

баш у тој зони. Како је поменути калкан био релативно узак, и како се наслањао на хол и секундарни коридор, закључује се да је, у наставку калкана, требало да добије ходник са помоћним просторијама, који је требало да повеже прво крило са централним. Како год да је централно крило било обликовано, оно је, са повезујућом структуром и првим, западним крилом требало да формира мању пјацету. Ако се зна да је треће, источно крило требало да буде симетрично западном, онда је јасно да су постојале две такве пјацете. Једина недоумица је: колико су повезујуће структуре задирале у дубину дворске баште? С обзиром на димензије и пропорције западног крила, на принципе компоновања основе, као и на потребу да делови двора буду релативно присни, а да се при томе не губи много времена у преласку из блока у блок, врло је вероватно да је ова пјацета требало да има квадратну основу. Оне су представљане унутрашњим двориштем, из којег се улазило у дворску башту. Изглед централног блока остаје непознаница. Сасвим је могуће да је он имао сличне елементе као две бочне фасаде (прво и треће крило). Начин на који је Бугарски компоновао централно симетрична здања се може сагледати посматрањем зграде Окружног начелства у Смедереву.

Дакле, ако се узму у обзир образовање, живот и стваралаштво Александра Бугарског, те његова приврженост елементима неоренесансне и ранобарокне архитектуре, намеће се закључак да би идеје о његовом животном делу – пројекту Старог двора у Београду, требало тражити на релацији између римског комплекса на Сенаторовом тргу, бечког Хоффбурга и Будавара палате у Будимпешти. Приликом анализа и разматрања начина на које би се овај простор могао довршити, а на основу европских искустава, требало би уважити и искуства моделовања простора дворова у Копенхагену

Сл. 10. Кампидольо, Рим.
Figure 10. Campidoglio, Rome.
Fig. 10. Campidoglio, Rome.

и Стокхолму. Исто тако, требало би се осврнути и на примере Трга Хероја у Будимпешти, Адмиралити сквера у Лондону (подигнутог у част победе на Трафалгару), те комплекса Сенкантенер парка у Бриселу (подигнутог у част осамдесетогодишњице постојања белгијске краљевине).

ДВОР У БЕОГРАДУ – ТРАГАЊЕ ЗА КОНЦЕПТОМ

Анализа изворне идеје
Александра Бугарског

Претпоставке о томе како је изгледао изворни пројекат београдског двора могу бити засноване само на неколико елемената и чињеница, који су остали забележени у оригиналном пројекту Старог двора. Иако знатно изменењен, Стари двор је задржао аутентичан изглед двеју фасада, које су по пројекту Бугарског биле најзначајније. Фасада ка дворској пјацети је, сасвим сигурно, требало равноправно да учествује у изгледу будуће главне фасаде. Њу је требало да граде три главна фасадна платна. Свако од њих је требало да представља главну фасаду једног од волумена из трочлане композиције. Један је требало да буде двор за краља, други за престолонаследника, а трећи, „Стари

двор“, предвиђен је да служи за церемоније и пријем гостију. Сасвим је сигурно да је, будући да је тај податак једини сачуван, крило за престолонаследника требало да буде симетрична и идентична копија Старог двора. Узимајући у обзир тадашњу регулациону линију данашњег Андрићевог венца, може се закључити да је постојала могућност да је угао под којим је дворска фасада из ове улице излазила на улицу Краља Милана био исти као и онај у Дворској улици. То говори о потенцијалној апсолутној симетрији ова два крила. Могуће је, међутим, тумачење да је то фасадно платно ипак излазило на улицу Краља Милана под правим углом, док је оно из Дворске, придржавајући се урбанистичких услова, излазило на регулациону линију и утицало на неправилну основу тог дела двора.

Дворска парцела, сама по себи неправилног облика, дозвољавала је додатну изградњу уз улицу Кнеза Милоша, како би се, у урбанистичком смислу, оформио леп простор ка Народној скупштини. То је омогућавало да потенцијални помоћни улаз буде складно обликован из Крунске улице (слично данашњем случају). Уређење простора ка Народној скупштини, да је двор саграђен по оригиналним нацртима, свакако

Сл. 11. Приказ могућих узора и испирација: 1-4) Тријумфални лук у Бриселу, 5-6) Трг Хероја у Будимпешти, 7) Источно прочеље Хоффбурга у Бечу, 8-9) Адмиралити капија у Лондону.

Figure 11. Presentation of possible models and inspirations: 1-4) Triumphal Arch in Brussels, 5-6) Heroes' Square in Budapest, 7) Eastern front of Hofburg in Vienna, 8-9) Admiralty Arch in London.

Fig. 11. Présentation des exemples et inspirations possibles : 1-4) Arc de triomphe à Bruxelles, 5-6) Place des Héros à Budapest, 7) Façade est de Hofburg à Vienne, 8-9) la Porte Admiralty à Londres.

би се наметнуло као изузетно велик подухват. За сада се зна да је двор требало да заузме место у зони данашњег Старог и Новог двора, ширећи се ка парку. Његов однос са Народном скупштином је непознат. Питање је да ли је позиција Народне скупштине, макар и на идејном нивоу, занимала Бугарског, будући да је двор пројектован 1881. године, када скупштина на том месту није постојала.

Најинтересантније питање је како су се ови делови двора (елементи тројчлане композиције) спајали у једну кућу. Једини траг који може сугерисати правац размишљања је калкан, који је постојао на згради Старог двора пре њене реконструкције из 1948. године. По пројектима Драгише Брашована је фасада ка Дворској улици изменјена у мањој мери, док је она ка дворишту двора у потпуности промењена. У писаној документацији се каже

да се ту налазио споредан улаз у двор. Према тадашњој ситуацији, то је био једини улаз, што доводи до закључка да је главни улаз требало да се налази у неизграђеном, главном делу зграде. Тај опис двора, заправо, говори да је изградња комплетне палате била сасвим извесна. Анализирајући позицију споредног улаза и његов однос са калканом, намеће се закључак да је из калкана требало да иде повезујућа структура, која би формирала атријумска дворишта (вероватно стража у приземљу, повезујући ходници и галерије за краљевску породицу и помоћне просторије за послугу). Од димензија и дужине ових ходника зависи и сам габарит целог комплекса. Добијена дворишта би представљала претпростор независних улаза, у део двора намењен церемонијама и у симетрично крило, намењено престолонаследнику. Оваква

Сл. 12. Здање бившег Окружног начелства у Смедереву, Александра Бугарског.
Figure 12. The building of the former district administration in Smederevo, by Aleksandar Bugarski.
Fig. 12. Bâtiment de l'ancienne préfecture de Smederevo, de Aleksandar Bugarski.

организација простора обезбеђује могућност да се главна зграда постави централно и да гледа на дворску пјацу, дворску башту и два мала дворишта (атријума) са стране. Главна фасада, са најраскошнијом пластиком, требало је да се налази на пјацети окренутој улици Краља Милана. Пропорције блока у коме се налази дворски комплекс налажу да је та фасада, тачније, њен део који је требало да буде видљив из улице Краља Милана, приближно истих димензија као и главна фасада Старог двора. Елементи коришћени на фасади Старог двора су, сасвим сигурно, они који су били планирани и аа главну фасаду краљевске палате.

Уколико се посматра пројекат Бугарског за зграду Старог начелства у Смедереву, може се доћи до закључка на који је начин концепирао структуре од градског значаја. Елементи на фасади и архитектонски ред

су слични оним на згради Старог двора. Архитектонска концепција је заснована на симетричној композицији, са основом у облику слова „Е“. То здање има приземље и спрат, а само над средишњим ризалитом централног тракта и други спрат. Наглашена је хоризонтална подела фасада. У приземљу, фасада је рустично обрађена, имитирајући квадере и лукове изнад прозора (исто као на згради Старог двора). Раван централног ризалита се налази три метра испред равни главног фасадног платна.

До данас није познато шта се дододило са оригиналном документацијом пројекта дворске палате Александра Бугарског. Могуће је да је страдала у неком од ратова, будући да је готово невероватно да се овако велики пројекат негде загубио.

Простором дворског комплекса, у ужем смислу, нико се није бавио од 1912.

године, када је пројектован Нови двор. Сам проблем и његово решавање су одложили, прво Балкански, а потом и Први светски рат. Двадесетих година, када су дворови реконструисани и довршени, већ је било јасно да у њима неће живети краљевска породица. У исто време, зидани су дворови на Дедињу, који су потом прерасли у званичне резиденције краљевске породице. Комплекс дворова у центру града је требало да преузме функцију краљеве канцеларије. Њихова нова намена је била више везана за обављање јавних функција, него за приватне стамбене потребе.

У урбанистичком и регулационом плану за град Београд из 1923. године (последњи свеобухватни план који је Београд имао), уочава се недостатак идеје како да се тај простор организује. Пројекат Новог двора је негирао (али не у потпуности) идеје дате изворним пројектом дворске палате. Уместо симетричног крила, никло је ново крило, које је само делимично поштовало урбанистичке постулате задате зградом Старог двора. Зграда градске страже је дозиђивана више пута, тако да је својим волуменом и фронтом постала сасвим доминантна. Све су то били елементи који су отежавали урбанистичко разрешење овог амбијента. Једина решења су била порушити све зграде на дворском имању, изузев Старог и Новог двора, и довршити амбијенталну целину, или не дирати ништа. Поменути план из 1923. године форсира изградњу нове дворске палате на дворском имању, преко пута Народне скупштине. Контакт нове структуре са Двором и дворском стражом је прилично неспретан. Он јасно говори о недостатку идеја за квалитетно решавање овог простора.

Може се приметити да се ни тада није знала тачна функција та два двора. Јасно се уочава манир да се сваки простор пројектује засебно, без сагледавања ширег контекста.

Габарит новопројектованог двора има леп однос ка тргу и улици, али не и ка парку. Он належе на зграду дворске страже. Лучна кућа (дворска стража) је, Коруновићевом интервенцијом и доградњом две етаже, попримила атрибуте романтизма, са видним елементима тзв. српског националног стила. Она је у потпуности одударала од архитектуре два двора. Та стилска неусклађеност, као и лоша урбанистичка поставка, нарушавале су вредност амбијента, али ипак нису биле доволјне да би се размотрило њено укљањање и обликовање нове дворске структуре, која би имала адекватан однос ка дворској пјацети. Разумљиво је да је акценат стављен на решавање простора око Народне скупштине, будући да је тај простор требало да представља најрепрезентативнији градски амбијент. Тежиште више није било на решавању простора испред дворског комплекса у улици Краља Милана. Ка савској падини су почеле да се граде веће куће, а идеја Бугарског о тераси и степеништу почела је да замири.

Уколико се погледа концепт уређења трга Парламента, Димитрија Т. Лека, уочава се да је његова идеја имала удела у стварању регулационог плана из 1923. године. Чак ни Леко не нуди решење дворског комплекса (давне 1902. године), већ у дворску башту (врт) уноси додатну урбанистичку конфузују. Леко не третира саобраћај, те остаје нејасно шта се дешава са данашњом улицом Кнеза Милоша и булеваром Краља Александра. Нови ансамбл јавних зграда, на тргу Парламента, има барокну композицију. С обзиром на начин сагледавања и перципирања целог простора, померена перспектива нових структуре, лево и десно од Народне скупштине, није оправдана. Искуства су показала да би, у овом случају, квалитетније решење било померање перспективе на супротну страну, тако да оне формирају ужи

отвор, ка булевару Краља Александра и да се он, приближавајући се Парламенту, постепено шири ка дубини парцеле. Мора се, ипак, рећи да је овај предлог настао када регулационе линије суседних блокова нису биле сасвим дефинисане.

Проблем је у томе што се велики, неправилни блок у којем се налази београдски двор, оивичен булеваром Краља Александра, Дворском улицом, улицом Краља Милана и Андрићевим венцем, мора решавати у целини. Сви претходни планови су тај простор решавали сегментно. Да ли у страху или у недостатку идеја, на овој локацији је изостао квалитетан урбанистички расплет. Уместо тога, решавани су улични фронтови, а унутрашњост блока је препуштена сама себи.

У нацртима из 1939. године се предлаже отварање нове улице, која би директно водила до улаза у Народну скупштину, али без конкретне замисли одакле би та улица требало да крене. Потреба за увођењем ове улице је урбанистичка нужност. Што је она дужа, то је квалитет и свежина коју би унела у београдску матрицу већа. Она би допринела сасвим другачијем сагледавању поједињих амбијенталних целина Београда. Поједина здања и целе амбијенталне целине би постале сагледиве из сасвим другачијих углова. Тек Никола Добровић, 1946. године, у „Обнови и изградњи Београда – Контуре будућег града“, даје сугестије које поново третирају проблем дворске пјацете и, делимично, осе ка Народној (Савезној) скупштини. Са освртом на тадашњи режим, природно је што је постојала намера да се сви симболи ројализма неутралишу и потисну. То је утицало на третман целе парцеле која је некада припадала двору: „Највеће преимућство састоји се у спајању улица краља Милана и Булевара

Црвене армије за пешачки саобраћај и простор који се у центру града добија за одмор и разоноду. Неминовно прети рушење неугледних оградних зидова, тих ружних симбола краљевског суверенитета. Део парка, заправо партера, уклапа се у улицу краља Милана проширивањем пешачке стазе. Лучна зграда у средини, у којој се данас налази Етнографски музеј, биће пролазна у нивоу терена и спајаће предњи и задњи део парка. Задњи део парка може имати своју поенту у новопројектованом партеру. Партер је правилно уоквирен густим високим дрвећем и формира предпростор који ствара визуелни однос са кубетом Народне скупштине“.¹⁹

Квалитет овог Добровићевог виђења се огледа у предлогу визуелног и урбанистичког повезивања пјацете између Старог и Новог двора са улазном зоном зграде Народне скупштине. Нажалост, од ове „локалне“ осе се није ишло даље. Једини њен смисао на међе доживљај из улице Краља Милана. Пропуштена је прилика да јој се прида већи значај. Још једна позитивна страна овог предлога је партерно обједињавање пјацете и плочника у улици Краља Милана.

ДВОРСКИ КОМПЛЕКС – УРБАНИСТИЧКИ РАСПЛЕТ

На приказаним мапама се налази предлог решења централног дела Београда. Приказан је могући расплет урбанистичког проблема који Београд мучи већ цео век. Предлог ремоделовања урбоморфолошких елемената три велика, централна градска блока се у првом реду ослања на визију и интерпретацију идеје пројекта новог београдског двора који је начинио архитект Александар Бугарски. Да је овај двор саграђен, сигурно би постао

¹⁹ Добровић, Никола. *Обнова и изградња Београда – Контуре будућег града* (Београд, 1947), 12.

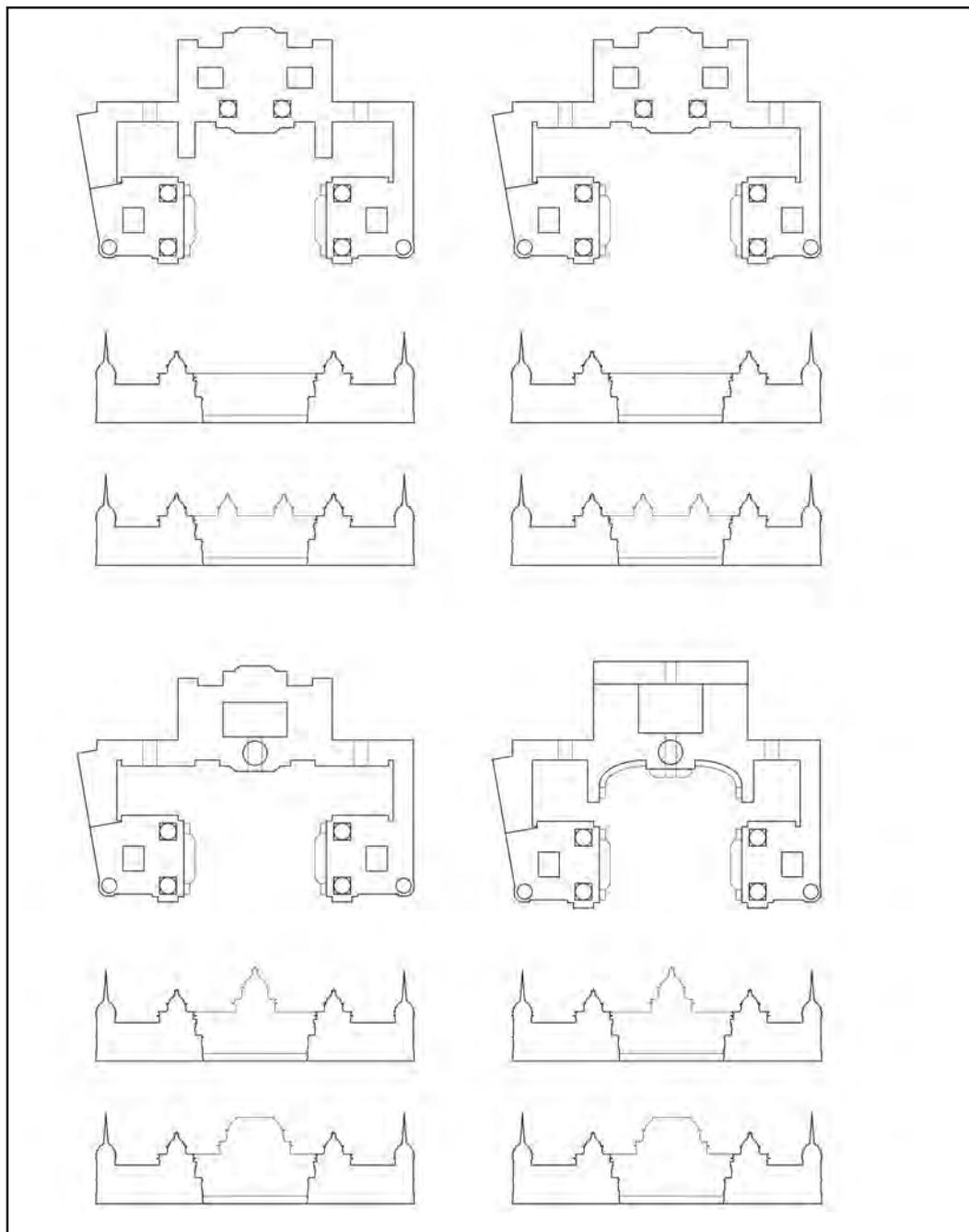
једна од жижних тачака града. Око ње би се развијало и њој подређивало остало градско ткиво. Урбанистичка загонетка централне зоне, лошим урбаним планирањем, тачније, непоштовањем одлука које су усвојиле институције које су у последњих сто година водиле рачуна о архитектури и урбанизму града, доведена је до просторног и амбијенталног апсурда.

Три велика блока у центру Београда данас представљају готово нерешив проблем. Први је блок веома неправилног облика. На њему се данас налази Савезна скупштина. Однос ове репрезентативне, монументалне куће и окружења је, и после осамдесет година, неадекватан. Проблем који овде постоји је урбанистичке, а не архитектонске природе. Лошим регулационим линијама и организацијом уличне матрице спутан је очекивани развој овог микроамбијента. Други велики проблем представља блок на којем се данас налази бивши дворски комплекс. Неправилност блока је директно утицала на прилично чудну дистрибуцију физичке структуре која га покрива. Постављени двор нема дефинисан однос ка Савезној скупштини. Проблематичне регулационе линије једног од ова два блока резултирале су збуњујућим регулационим линијама у другом блоку. Недостатак визије и јасног става о томе шта се планира са овим простором резултирао је скоро једним веком паузе у његовом дефинисању адекватном физичком структуром. Трећи велики проблем је издужени блок који започиње хотелом Москва и протеже се ободом улица Краља Милана и Народног фронта (Краљице Наталије). Ова три блока се непосредно насллањају један на други. Правилном анализом постојеће физичке структуре се јасно намећу закључци, који би омогућили да спрег блокова, физичке структуре и улица коначно почне да коегзистира, и тиме омогући

рационалнију и хуманију употребу тог јавног простора.

На мапама је приказан могући развој центра града, у случају да је двор сазидан у потпуности и да је испоштована идеја о пројектовању једне од градских тераса, на гребену испред двора. Пун смисао овој тераси даје нова улица, која је просечена усправно на дворски комплекс. Због стрмог терена, та улица је на свом почетку планирана за пешаке. Простире се од дворске пјацете, на врху, до сквера на улазу у Балканску улицу, на дну савске падине. Овај нови урбоморфолошки елемент би представљао прву улицу-степениште у Београду. Раније је поменуто да је Београд, иако смештен на брежуљцима, са потенцијалима једног Рима, Лисабона и Стокхолма, ипак конципиран као равничарски град. Градска степеништа, у којима овај град оскудева, могу се наћи само на неколико локација у близини Калемегдана. Та степеништа су, иако драгоцене, одвише кратка и воде ни из ничега ни у шта, те се доживљавају као случајност, а не као сmisлени урбанистички мотиви. У свеобухватној слици града, ова нова улица би представљала право освежење.

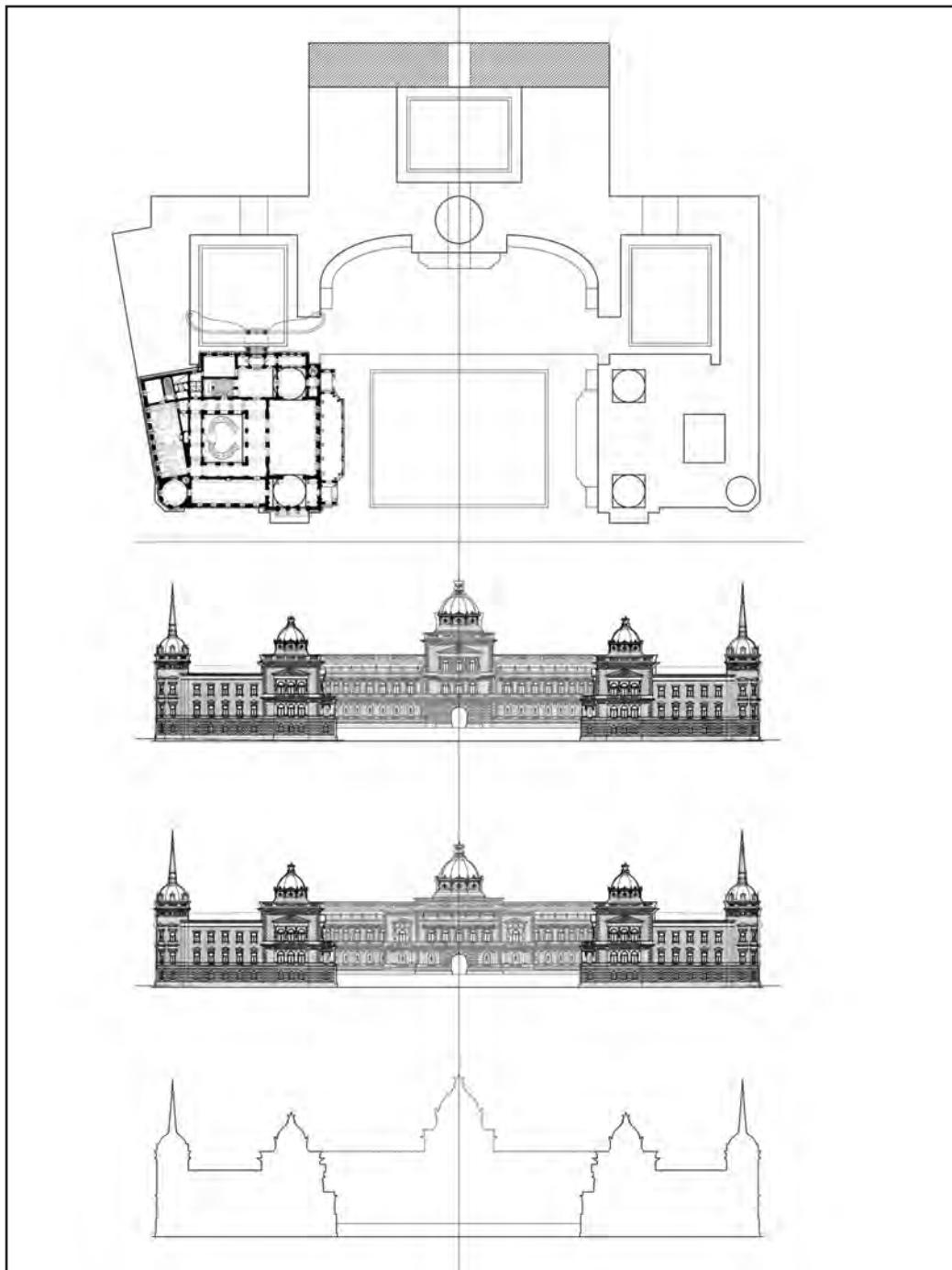
Новопробијено степениште почиње дворском пјацетом. Системом двокраког и трокраког степеништа, спушта се са дворске терасе на коту нове пјацете, која излази на улицу Народног фронта (Краљице Наталије). Целом дубином следећег блока, све до Балканске улице, степениште прати нову осу. Дефинисано је физичком структуром која потенцира правац ка дворском комплексу. Промена дубинских визура се остварује у зависности од промена висинских кота на којима се пешак тренутно налази. На почетку, то је само степенишни правац, затим структура која маркира улаз на пјацету која се насллања на улицу Народног фронта (Краљице Наталије). Следећа дубинска

Сл. 13. Студија регенерације композиционог плана првобитног концепта Александра Бугарског за изградњу дворског комплекса, на основу сачуване писане документације. Срђан Марловић 2004.

Figure 13. Study for the regeneration of the composition plan of Aleksandar Bugarski's original plan for the construction of the Royal Palace block, on the basis of the preserved written documentation. Srđan Marlović 2004.

Fig. 13. Etude de la régénération du plan de composition de la conception initiale d'Alexsandar Bugarski pour l'édition du complexe royal, sur base de la documentation écrite sauvegardée. Srđan Marlović 2004.

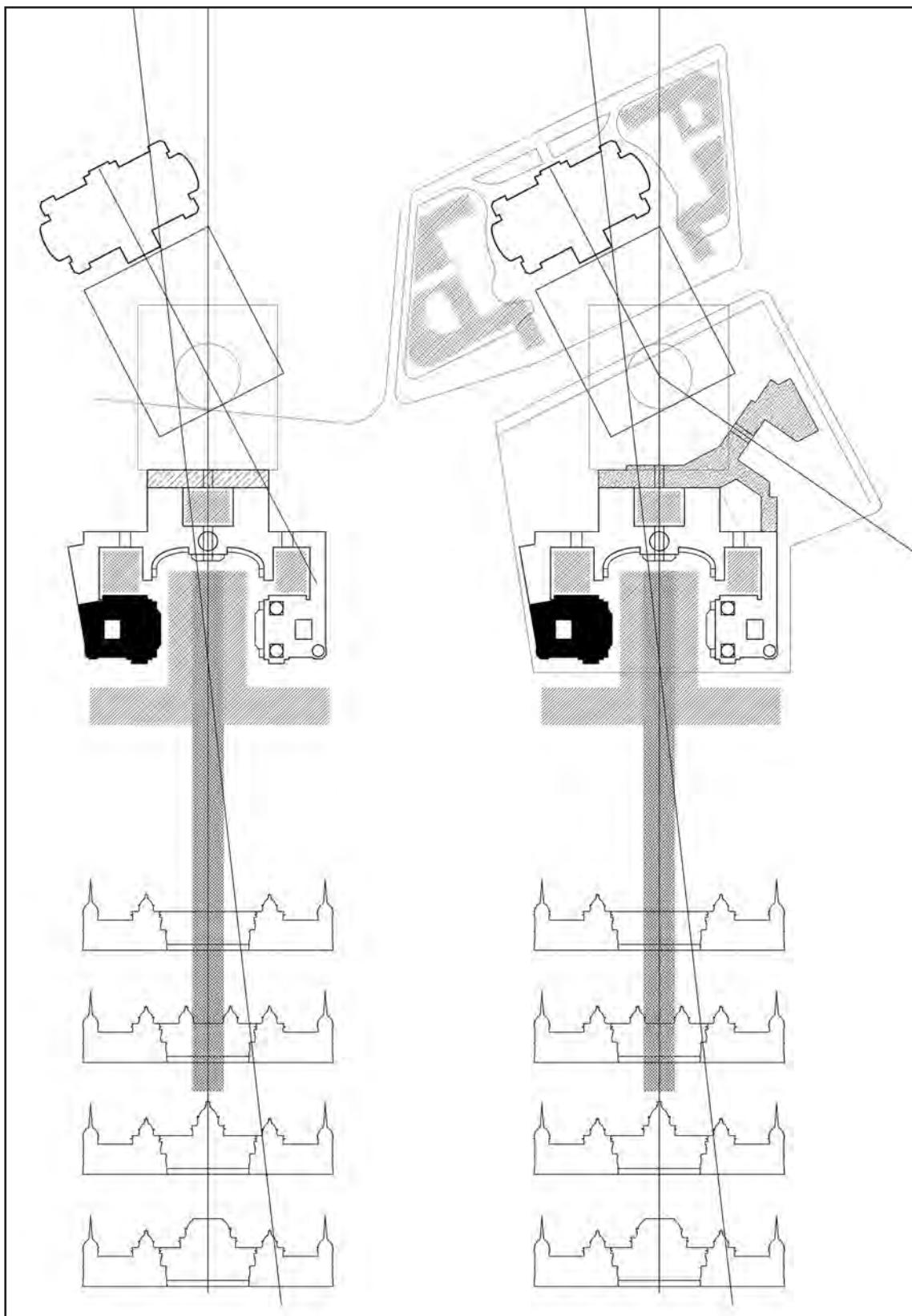

Сл. 14. Студија регенерације прочеља првобног концепта Александра Бугарског за изградњу дворског комплекса, на основу сачуване писане документације. Срђан Марловић 2004.

Figure 14. Study for the regeneration of the front of Aleksandar Bugarski's original concept for the construction of the Royal Palace block, on the basis of the preserved written documentation.

Srđan Marlović 2004.

Fig. 14. Etude de la régénération du front, de la conception initiale d'Aleksandar Bugarski pour l'édification du complexe royal, sur base de la documentation écrite sauvegardée. Srđan Marlović 2004.

Сл. 15. Студија разрешења контактне зоне Скупштине и Двора, са освртом на идеју Александра Бугарског о дворском комплексу. Срђан Марловић 2004.

Лево: Хипотетичка ситуација и проблем контакта здања Двора и Скупштине, у случају да се у потпуности реализације идеја о уређењу београдског Двора коју је дао архитект Александар Бугарски. Црном бојом је представљено прво крило Двора, које је једино реализовано до данас – Стари двор.

Десно: Могуће разрешење осе Двор – Скупштина и формирање трга Парламента (трг Светог Марка). Композициони план.

Figure 15. The study of the resolution of the contact zone between the Parliament and the Royal Palace, with a review of Aleksandar Bugarski's idea about the Royal Palace block. Srđan Marlović 2004.

Left: Hypothetical situation and the problem of the contact between the buildings of the Royal Palace and the Parliament, in the event of the full realization of the idea about the regulation of the Belgrade Royal Palace presented by architect Aleksandar Bugarski. Presented in black is the first wing of the Royal Palace, the only one realized – the Old Palace.

Right: The possible resolution of the Royal Palace – Parliament axis, and the formation of The Parliament Square (St. Marko's Square). Composition plan.

Fig. 15. Etude de la solution adoptée pour la zone de contact entre l'Assemblée et le Palais, avec un aperçu sur l'idée d'Aleksandar Bugarski pour le complexe royal. Srđan Marlović 2004.

A gauche : situation hypothétique et problème de contact des bâtiments du Palais et de l'Assemblée, en cas de réalisation de l'idée sur l'aménagement du Palais belgradois donnée par l'architecte Aleksandar Bugarski. La première aile du Palais, la seule à avoir été réalisée – l'Ancien Palais, est représentée en noir.

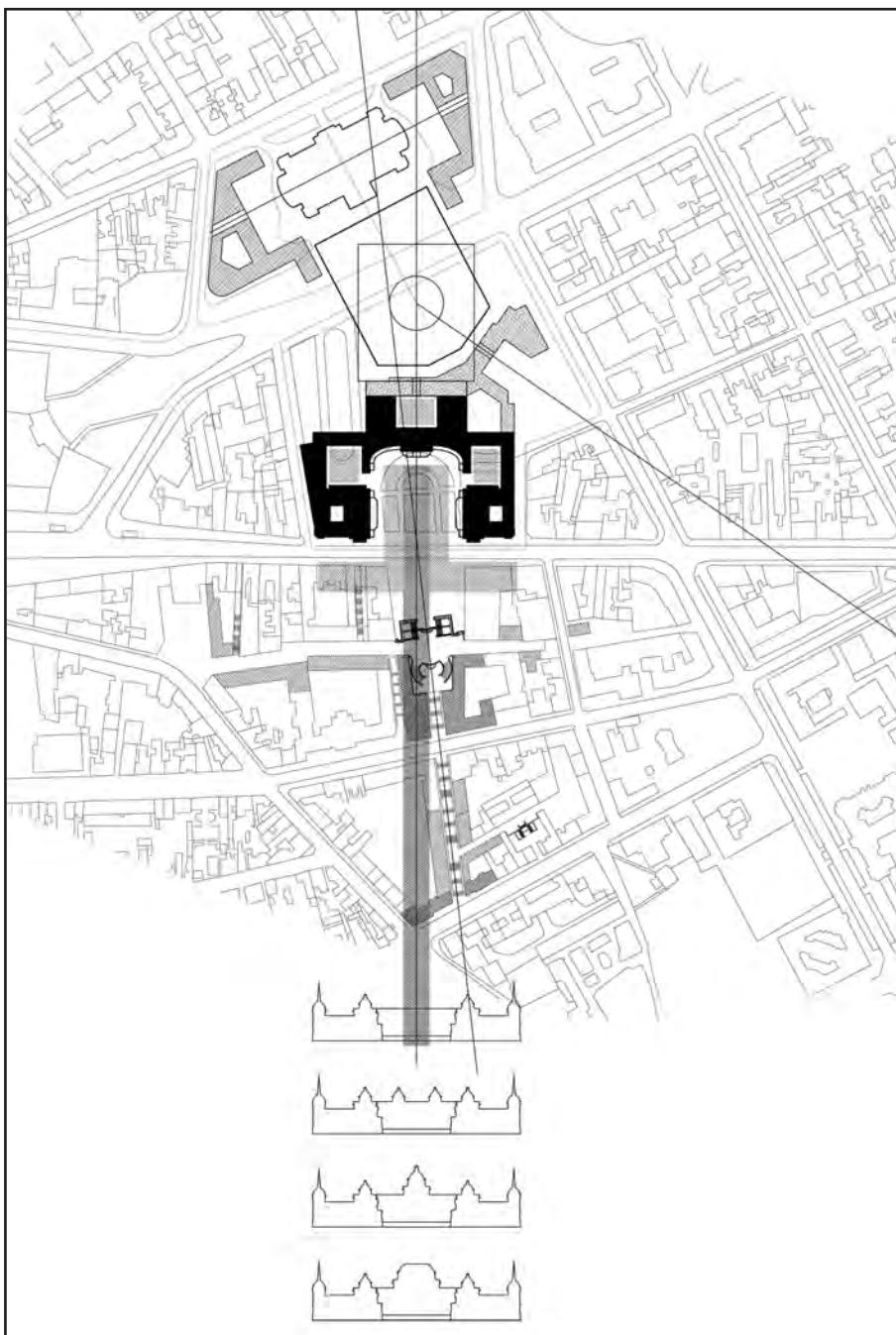
A droite : solution possible de l'axe Palais – Assemblée et la formation de la Place du Parlement (Place Saint Marc). Plan de composition.

визура су репрезентативно степениште и дворска тераса. На коти степенишног подеста се доживљавају дворска тераса и пјацета са дворским комплексом и централним мотивом сквера (скулптура, статуа). Та оса се даље наставља кадрирањем куполе Народне скупштине, до које се долази проласком кроз дворски комплекс и трг Парламента. Пробијање ове улице би дало смисао просторној композицији двора и Народне скупштине. Нажалост, она га сада нема.

Блок између улица Народног фронта (Краљице Наталије) и Краља Милана добија још једну пешачку улицу, која га сече управно у односу на ново степениште. Та улица је формирана мањом насллањајући се на габарите постојећих структура, уз минималне корекције. Њеним отварањем се појавила могућност дефинисања нове пјацете, на месту на којем Балканска улица, услед стрмог терена, мења регулацију.

Други део проблема је решаван дефинисањем Трга Парламента. У свим престоницама краљевина, у близини двора

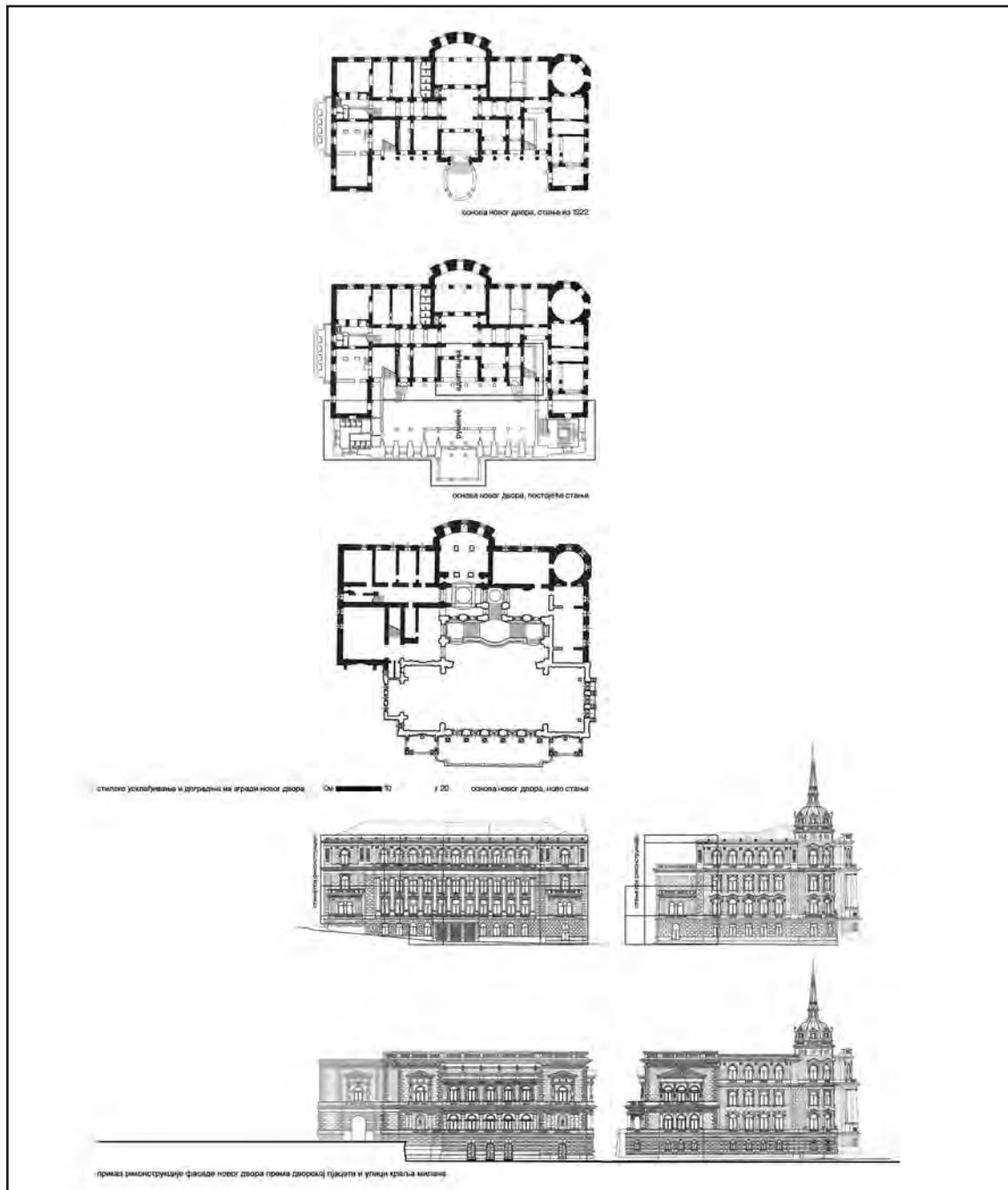
су смештане структуре које треба да буду посредници између градског становништва и монарха. То су углавном биле краљевске библиотеке и галерије. Како највећи део овог трга припада парцели Двора, на њему су смештене још две репрезентативне структуре, са претходно поменутим наменама. Те две зграде су, заједно са двором, у потпуности дефинисале овај трг са јужне стране и створиле адекватан оквир за смислену урбанистичку егзистенцију зграде Савезне скупштине. Корекцијом регулационих линија према данашњем тргу Николе Пашића и Влајковићевој улици решен је проблем блока на којем је смештена Савезна скупштина. Изградњом ансамбла од четири симетричне куће, које стилски одговарају згради Парламента, уобличила би се амбијентална целина Савезне скупштине, а она би добила прикладну залеђину. Понављањем елемената примарне и секундарне пластике са Парламента (најнеутралнијих), створила би се лепа позадина која не би била архитектонски наметљива. Тиме би она у потпуности фаво-

Сл. 16. Развршења контактне зоне Скупштине и Двора, према претходној студији, са тргом Парламента и дворском пјацетом и продужетком осе (степеништа) до потеза улица Адмирала Гепрата – Балканска. Срђан Марловић 2004.

Figure 16. The resolutions of the contact zone between the Parliament and the Royal Palace, according to the previous study, with the Parliament Square and the Royal Palace piazzetta and the extension of the axis (staircase) towards the Admirala Geprata Street – Balkanska Street. Srđan Marlović 2004.

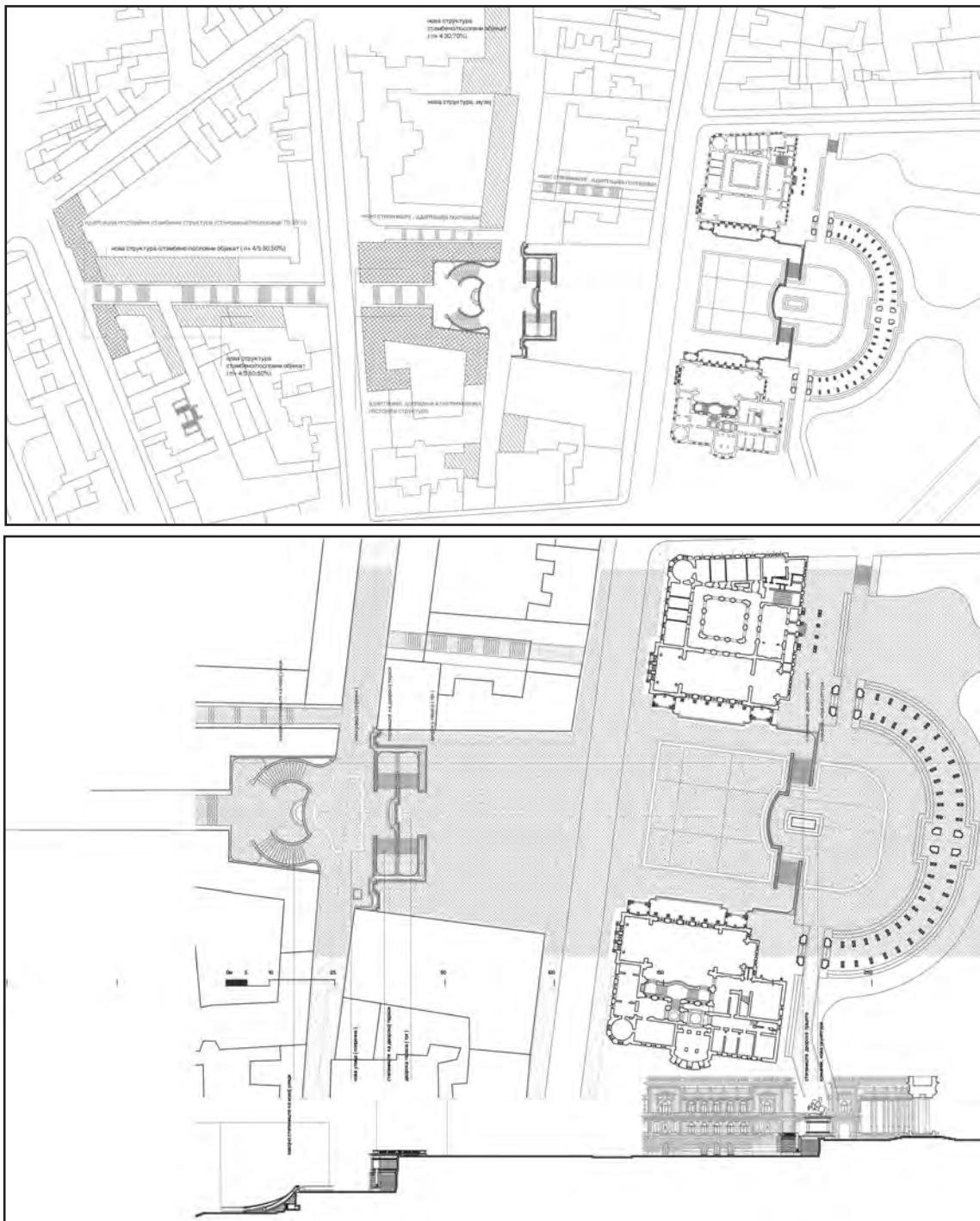
Fig. 16. Solution du problème de la zone de contact entre l'Assemblée et le Palais, selon l'étude précédente, avec la Place du Parlement et la Petite place du Palais et le prolongement de l'axe (des escaliers) jusqu'à la rue Admirala Geprata – Balkanska. Srđan Marlović 2004.

Сл. 17. Приказ адаптације здања Новог двора, са уклањањем проблематичне адаптације из 1950. године и драгадњом анекса – пандана источном прочељу Старог двора (омаж Бугарском).

Figure 17. Presentation of the adaptation of the New Palace building, with the elimination of the problematic adaptation from 1950 and the addition of an annex – the counterpart of the eastern front of the Old Palace (in homage to Bugarski).

Fig. 17. Présentation de l'adaptation du bâtiment du Nouveau Palais, avec l'élimination de l'adaptation problématique de 1950 et la construction de l'annexe – pendant à la façade est de l'Ancien Palais (hommage à Bugarski).

Сл. 18-19. Нова оса и ново степениште, са дворском терасом и студијом реконструкције дворске пјацете. Срђан Марловић 2004.

Figure 18-19. The new axis and the new staircase, with the Royal Palace Terrace and the study of the reconstruction of the Royal Palace Piazzetta. Srđan Marlović 2004.

Fig. 18-19. Nouvel axe et nouveaux escaliers, avec la terrasse du Palais et une étude de la reconstruction de la Petite place du Palais. Srđan Marlović 2004.

ризовала зграду Народне скупштине. Од великог је значаја податак да је главна фасада током целог дана осунчана, те би сенка њеног волумена пала управо на залеђину, односно на први фронт новог ансамбла. Гледано са трга, Парламент би тиме још више искорачио у први план.

Нови ансамбл око трга би још више допринео аксијалности булевара Краља Александра. Он би се јасно завршио тргом Николе Пашића, а не би се, као данас, разлистао и распукао пре свог стварног краја. Уз изузетно мале урбанистичке напоре, овај пројекат се данас може реализовати. Прва урбанистичка секвенца, нова оса,

практично је идентична, осим што је понуђен њен алтернативни завршетак у парку који дефинишу Немањина и улица Гаврила Принципа. Трг Парламента је постао зелени трг, у којем је дрвеће заменило физичку структуру. Предлаже се изузетно густо сађење дрвећа и његово контролисано обликовање (топијарна уметност), тако да се поглед пролазника усмери на пажљиво одабране мотиве. Спона између та два амбијента је остварена сликом и сећањем на оригиналан пројекат двора. Од њега је остала само колонада – сценографија, омаж прочељу планираног краљевог двора.

Srđan Marlović*

SEARCHING FOR THE LOST INTEGRALITY OF THE ROYAL PALACE COMPLEX IN BELGRADE

Summary

The topic of this paper is the redescovery of the environment of the Royal Palace complex in Belgrade and the search for its lost integrality. It presents views and stands on the potentials of this ambient of extreme importance for Belgrade.

This analysis aims to emphasize the significance of the mentioned complex and to give food for thought about this, still unfinished and incomplete but valuable city interior. The first part describes the idea about the construction of the Royal Palace, the historical circumstances under which this structure (structures) developed. It describes the stylistic characteristics and all the phases of the edifice's development and transformations over the past decades. The second part presents the royal palace complexes in still existing European kingdoms and the kingdoms that became extinct in the past century, and whose palaces were built at the time when the Belgrade Royal Palace was under construction (from the middle of the 19th century to the early 20th century). The third part describes the potentials of the Belgrade Royal Palace's space and possible interpretations of Aleksandar Bugarski's original idea.

Presumptions about what the original design for the Belgrade Royal Palace looked like can rely only on few elements and facts that have remained as written into the original design of the Old Palace. Although considerably altered, the Old Palace has retained the authentic appearance of two facades, which were the most important ones, according to Bugarski's design. The present Old Palace represented only one third of the entire palace complex. In later years, due to a negligent attitude towards this plan, the construction was carried out without any vision, forming today a non-articulated ambient.

Most European palaces can be said to be situated within architecturally completed ambients. Unfortunately, there is not a single part of the city of Belgrade where attention was paid to aesthetic and town-planning principles, to the harmony of an ambient whole, to the relation between a monumental edifice and its environment. This says a lot about our reduced capability to recognize the qualities that presented themselves as potential values through the spontaneous building of this city. The inability to build the capital city presents itself quite evidently. Unfortunately, this is the only constant characteristic that follows the development of Belgrade since the end of Josimović's reconstruction of Belgrade in a ditch. No social set-up or order can eradicate the problem we are faced with, one with a deeper social and cultural background.

To this day, it is not known what happened to the original documentation of Aleksandar Bugarski's design for the Royal Palace. It could have been destroyed in one of the wars, since it is practically impossible to misplace such a large design. This paper attempts to provide answers to some of the questions which Aleksandar Bugarski dealt with in his life's long work, and attempts to regenerate the original idea within the present time and the town-planning context.

* Srđan Marlović, Architect, Belgrade/Herceg Novi.

Srdan Marlović*

A LA RECHERCHE DE L'ENTITÉ PERDUE DU COMPLEXE ROYAL À BELGRADE

Résumé

Cette étude a pour ambition de redécouvrir l'atmosphère de la cour de Belgrade et de rechercher son entité perdue. L'auteur a ainsi exposé ses vues et positions quant aux potentiels de ce milieu, remarquablement important pour Belgrade.

L'objectif de cette analyse sera donc de faire ressortir l'importance du complexe mentionné, et d'encourager toute réflexion liée à cet espace citadin de valeur, toujours inachevé et inexprimé. On se penche, dans la première partie, sur l'idée qui a inspiré l'édification de la cour, les circonstances historiques sous lesquelles cette structure s'est développée. On y décrit, aussi, les caractéristiques de style et toutes les phases du développement et de la transformation de cet édifice, au cours des décennies écoulées. La deuxième partie donne un aperçu sur les complexes royaux dans les royaumes européens actuels, ou dans les royaumes qui ont disparu au cours du siècle dernier et dont les palais ont été édifiés à la même époque que la cour de Belgrade (milieu du 19e et début du 20e siècle). Dans la troisième partie, on décrit les potentiels de l'espace du palais belgradois, et l'on présente les interprétations possibles de l'idée originale de l'architecte Aleksandar Bugarski.

Les hypothèses quant à l'aspect du projet original pour le Palais de Belgrade ne peuvent se fonder que sur les rares éléments et données qui sont restés enregistrés dans le projet original de l'Ancien palais. Bien que considérablement modifié, l'Ancien palais a conservé l'aspect authentique de deux façades qui, selon le projet de Bugarski, étaient les plus importantes. Le bâtiment existant de l'Ancien palais ne représente qu'un tiers du complexe royal. Le rapport négligent, adopté pendant des années vis-à-vis de ce plan, a fait en sorte que cet espace soit construit sans aucune vision, créant aujourd'hui une atmosphère inarticulée.

On peut affirmer, pour la majorité des palais européens qu'ils se trouvent dans des atmosphères architectoniques parachevées. Malheureusement, à Belgrade, il n'existe aucune partie de la ville où l'on ait tenu compte des principes esthétiques et urbanistiques, de l'harmonie d'une entité ambiante, du rapport entre un édifice monumental et de ce qui l'entoure. Cela en dit assez quant à notre capacité limitée de reconnaître les qualités qui, de par l'édification spontanée de cette ville, se sont imposées comme valeurs potentielles. Il est évident aussi qu'il y a incapacité à édifier une capitale. Malheureusement, c'est-là la seule caractéristique constante qui accompagne le développement de Belgrade, depuis la fin de la reconstruction de Belgrade entreprise par Josimović. Aucune organisation sociale et aucun ordre ne peut déraciner le problème que nous avons et qui a un arrière-plan socioculturel plus profond.

Qu'est-il arrivé de la documentation originale du projet du palais royal d'Alexsandar Bugarski, personne ne le sait aujourd'hui encore. Il est possible qu'elle fût anéantie dans une des guerres, car il est pratiquement impossible qu'un aussi grand projet puisse s'égarer. Cette étude essaie de répondre à certaines questions traitées par Aleksandar Bugarski dans l'œuvre de sa vie et parle des possibilités de régénération de l'idée originale dans le contexte urbanistique existant.

* Srdan Marlović, architect, Belgrade/Herceg Novi.

ЛИТЕРАТУРА

- **Baptista-Bastos.** *Lisboa contada Pelos Dedos* (Lisboa, Editorial Montepio, 2001).
- **Белицки, Светозар Љ.** *Албум Београда са кратким описом и планом* (Београд, 1886).
- **Bezirk, I.** *Dehio-handbuch/Wien – innere stadt* (Wien).
- **Бјелановић, Сава.** *Кроз словенске земље* (Београд, 1896).
- **Борисављевић, Милутин.** *Урбанистички грехови Београда* (Београд, 1939).
- **Burvan, Frauke.** *Architectural guide of Athens* (Athens, 1997).
- **Вивијен, Херберт.** *Србија, рај сиромашног човека, Београд у 19. веку* (Београд, репринтовано 1967).
- **Ђурић-Замоло, Дивна,** *Градитељи Београда 1815-1914* (Београд, Музеј града Београда, 1981).
- **Ђурић-Замоло, Д. – Богуновић, Н.** *Београд са старих разгледница* (Београд, Туристичка штампа, 1984).
- **Ђурић-Замоло, Дивна.** „Стари конак у Београду“, *Годишњак града Београда XXXVIII* (Београд, Музеј града Београда, 1991).
- **Зорић, Светозар.** „Лепа варош“, *Српски књижевни гласник, 1902* (Београд).
- **Кадијевић, Александар.** „Жivot и дело архитекте Драгише Брашована 1887-1965“, *Годишњак града Београда XXXVII* (Београд, Музеј града Београда, 1990).
- Конзерваторски услови за заштиту блока Андрићевог венца, к. у-16 (Београд, Завод за заштиту споменика града Београда).
- **Леко, Димитрије Т.** *У лету кроз Београд* (Београд, 1899).
- **Llhotsky, Alphons.** *Die baugeschichte Der Museen und Neue Burg* (Wien).
- **Lombaerde, Piet.** *Tessin* (Antwerpen, Higher Institute of Architectural Sciences, 1993).
- **Максимовић, Бранко.** „О трговима Београда“, *Београдске општинске новине* (Београд, 1933).
- Максимовић, Бранко. *Урбанизам у Србији* (Београд, 1938).
- Максимовић, Бранко. „Естетичка схватања композиције центра Београда почетком 20. века“, *Годишњак града Београда XIV* (Београд, Музеј града Београда, 1967).
- **Mårtelius, Johan.** *Tessin's high aim* (Stockholm).
- **Минић, Оливер.** „Проблем очувања архитектонског и урбанистичког наслеђа у Београду“, *Годишњак Музеја града Београда III* (Београд, Музеј града Београда, 1956).
- **Наслеђе 2** (Београд, Завод за заштиту споменика града Београда, 2000).
- **Наслеђе 3** (Београд, Завод за заштиту споменика града Београда, 2001).
- **Недић, С.** *Урбанистичко уређење Београда од 1786-1914* (Београд, 1975).
- **Несторовић, Богдан.** „Јован Илкић, београдски архитекта“, *Годишњак града Београда XIX* (Београд, Музеј града Београда, 1972).
- **Несторовић, Никола.** *Грађевине и архитекти у Београду прошлог столећа* (Београд, 1937).
- **Нови двор/СК-160** (Београд, Завод за заштиту споменика града Београда).
- **Перовић, Милош.** *Искуства прошлости* (Београд, 1996).
- Перовић, М. – **Маневић, З.** *Урбанизам Београда 66-67* (Београд, 1982).
- **Поповић, Д.** *Београд кроз векове* (Београд, Туристичка штампа, 1972).
- **Pühringen, Reinhard – Ohmann, Frederich – Bischoff, Cacilia – Baumann, Ludwig.** *Dissertationen Universität Wien über Architekten Der Neue Hofburg* (Wien).
- **Salling, Emma.** *Kampen om Amalienborg Palæ/Frit nordis forlag* (København, 1944).
- **Симић-Миловановић, Зора.** „Милан Минић“, *Годишњак града Београда IX-X* (Београд, Музеј града Београда, 1962-3).
- **Snickare, Marten.** „Nicodemus Tessin the Younger: Royal Architect and Visionary“, *Nationalmuseum Skriftserie, N.S. 16* (Stockholm-Värnamo, Fälth & Hässler, 2002).
- **Снимци дворског фотографа Милана Шимића, Београд, Досије Новог Двора 1924** (Београд, Завод за заштиту споменика града Београда).
- **Споменичко наслеђе Србије** (Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1998).

- *Стари двор/СК-159* (Београд, Завод за заштиту споменика града Београда).
- **Стојадиновић, Мирослав.** *Урбанизам наших дана: Изопаченост београдског система* (Београд, 1926).
- **Тителбах, Стојан.** *План за Нови двор, ПС. 5* (Београд, Архив Србије).
- **Flemming, Frydendal.** *Christian VII's Palae/Udgivet af slots og ejendomsstyrelsen* (Кøbenhavn, 1996).
- **Wagner-Rieger, Renate.** *Die Wiener Ringstrasse* (Wien).
- **Wright, Patricia.** *The strange history of Buckingham Palace* (London, Sutton publishing, 1997).

Internet strane:

www.art.museum.ro
www.bmz.amsterdam.nl
www.bluffton.edu/sullivanm/spain/madrid/palace/palace.html
www.culture.gr
www.ippar.pt
www.koninklijkhuis.nl/UK/palaces/palaces.html
www.kongehuset.no
www.kongehuset.dk
www.republika.pl/zamkipolskie/
www.royalcourt.se
www.royal.gov.uk
www.historicroyalpalaces.org/njebcode/home.asp